

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему:

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА В НОВІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Виконав:

студент I курсу, 21-М групи
спеціальності 013«Початкова освіта»
Турчин Сергій Олександрович

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Кисла Оксана
Федосіївна

Чернігів – 2023

Роботу подано до розгляду « ___ » _____ 2023 року.

Студент

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____

(підпис)

_____

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від « ___ » _____ 2023 р.

Студент допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

_____

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Турчин С.О. Використання педагогіки партнерства в Новій українській школі в умовах воєнного стану. Спеціальність 013 Початкова освіта. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. 2023. 102 с.

Магістерську роботу присвячено теоретичному обґрунтуванню та експериментальній перевірці особливостей використання педагогіки партнерства в умовах воєнного стану. У теоретичному розділі роботи розкрито сутність педагогіки партнерства та її головні риси, розглянуто історію її становлення, проаналізовано стан дослідженості проблеми організації партнерської взаємодії у школі у сучасній науковій літературі.

В емпіричній частині роботи схарактеризовано форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками, проаналізовано результати емпіричного дослідження стану організації партнерської взаємодії школи та сім'ї у Новій українській школі, розроблено методичні рекомендації щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану.

Ключові слова: педагогіка партнерства, воєнний стан, взаємодія школи та сім'ї, форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками.

Turchyn S.O. The use of partnership pedagogy in the New Ukrainian School under martial law. Specialty 013 Primary education. T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium». 2023. 102 p.

The master's thesis is devoted to the theoretical substantiation and experimental verification of the peculiarities of using partnership pedagogy in martial law. The theoretical section of the work reveals the essence of partnership pedagogy and its main features, examines the history of its formation, and analyses the state of research on the problem of organising partnership interaction at school in modern scientific literature.

The empirical part of the paper describes the forms of establishing partnerships between teachers and parents, analyses the results of an empirical study of the state of partnerships between schools and families in the New Ukrainian School, and develops methodological recommendations for partnerships between schools and families under martial law.

Key words: pedagogy of partnership, martial law, interaction between school and family, forms of establishing partnerships between teachers and parents.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА.....	10
1.1. Сутність педагогіки партнерства у НУШ.....	10
1.1. З історії становлення педагогіки партнерства	20
1.2. Стан дослідженості проблеми у психолого-педагогічній літературі	28
Висновки до 1 розділу	34
Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї.....	35
2.1. Форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками .	35
2.2. Емпіричне дослідження стану організації партнерської взаємодії школи та сім'ї.....	42
2.3. Методичні рекомендації щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану	51
Висновки до 2 розділу	62
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	75

ВСТУП

Процеси євроінтеграції в Україні стали поштовхом до змін, які відбуваються в системі освіти. Упровадження Концепції «Нова українська школа» зумовило орієнтацію на нового випускника – патріота, який має активну громадянську позицію, поважає інших людей, вміє з ними взаємодіяти, конкурентоспроможного, здатного критично мислити, самореалізуватися, навчатися протягом всього життя. Саме такі українці сприятимуть зростанню економіки країни, зможуть вивести її на вищий щабель розвитку.

Одним із ключових компонентів у Концепції є педагогіка партнерства, що спрямована на забезпечення співпраці всіх учасників освітнього процесу, цінування думки кожного, активність у взаємодії один з одним та процесом навчання, співпереживання. Важливість педагогіки партнерства зростає в умовах воєнного часу, адже як діти, так і дорослі особливо потребують підтримки та розуміння.

У Професійному стандарті «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020 р.) серед трудових функцій виділяється партнерська взаємодія з суб'єктами освітнього процесу, що полягає в умінні співпрацювати з батьківською та учнівською спільнотою задля досягнення спільних освітніх цілей.

Значущість та актуальність означеної проблеми зумовили низку досліджень, в яких науковці розглядають різні її аспекти. Аналіз джерел дає змогу виокремити такі напрямки досліджень:

- 1) розгляд витоків становлення педагогіки партнерства (Л.Гриневич, О.Крутенко, С.Цибульська, Г.Шевчук, І.Шкурко та ін.),
- 2) характеристика теоретичних основ педагогіки партнерства, основних факторів, що впливають на її ефективність (В.Ковальчук, А.Кондратьєва, А.Чаговець та ін.),
- 3) аналіз форм взаємодії школи та сім'ї та умов успішної співпраці (В.Желанова, М.Єпіхіна, О.Кисла, Т.Ландар та ін.),

4) особливостей організації освітнього середовища на засадах педагогіки партнерства (Н.Черв'якова та ін.)

Проте недостатньо досліджень, в яких розглядаються питання організації партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану. Актуальність та недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження нашого дослідження: **«Використання педагогіки партнерства в Новій українській школі в умовах воєнного стану».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості використання педагогіки партнерства в умовах воєнного стану.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність педагогіки партнерства та її головні риси, розглянути стан дослідженості проблеми організації партнерської взаємодії у школі у сучасній науковій літературі.
2. Схарактеризувати форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками.
3. Провести емпіричне дослідження стану організації партнерської взаємодії школи та сім'ї у Новій українській школі.
4. Розробити методичні рекомендації щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження: освітній процес у початковій школі.

Предмет дослідження: особливості партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану.

Методи дослідження:

– *теоретичні:* вивчення й аналіз педагогічної, методичної літератури з метою визначення стану дослідженості проблеми використання педагогіки партнерства; аналіз, синтез, систематизація дали змогу здійснити обробку теоретичних матеріалів з теми роботи і зробити висновки;

– *емпіричні:* анкетування з метою визначення основних проблем, з якими стикаються вчителі під час партнерської взаємодії з батьками в умовах

воєнного часу; констатувальний, формувальний експеримент з метою підвищення обізнаності вчителів початкових класів щодо використання педагогіки партнерства в умовах воєнного стану.

– *статистичні*: методи обробки експериментальних даних з метою якісного і кількісного аналізу.

Практичне значення роботи полягає у розробці методичних рекомендацій щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану. Результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів, здобувачами освіти спеціальності 013 Початкова освіта під час проходження педагогічних практик.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом участі у конференціях: Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції з міжнародною участю «Гуманна педагогіка у контексті євроінтеграції: ідеї Януша Корчака про абсолютну самоцінність дитини: до 145-річчя від дня народження польського лікаря, педагога, письменника, публіциста, громадського діяча» (м. Умань, 19 травня 2023 р.), Всеукраїнській онлайн-конференції з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи», яка проходила (м. Чернігів, 30 травня 2023 р.).

Опубліковано тези:

Турчина І.С., Турчин С.О. Ідеї Януша Корчака в контексті педагогіки партнерства Нової української школи. Гуманна педагогіка у контексті євроінтеграції: ідеї Януша Корчака про абсолютну самоцінність дитини: до 145-річчя від дня народження польського лікаря, педагога, письменника, публіциста, громадського діяча [Електронний ресурс]: електрон. вид.: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. з міжнар. участю (м. Умань, 19 трав. 2023 р.) / МОН України, Від. філос. освіти, заг. та дошкільної пед. НАПН України, Ін-т пед. НАПН України [та ін.]; [редкол.: О. О Кравченко (голов. ред.), О. В. Бялик, О. М. Коберник [та ін.]; рец.: Т. Л. Гавриленко, С.

С. Попиченко; О. В. Юрченко] (відп. ред.). Умань: Візаві, 2023. 227 с. С. 98-102.

Подано до друку тези в закордонне видання (Польща).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА

1.1. Сутність педагогіки партнерства у НУШ

27 жовтня 2016 року рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України було схвалено Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». Це стало відповіддю на нові вимоги і виклику часу: орієнтація на євроінтеграційні процеси, плекання демократичних цінностей: рівність, повага до різноманіття, свобода вибору тощо.

Основні принципи реформування Нової української школи (НУШ) включають:

- оновлений зміст освіти, що передбачає формування відповідних компетентностей та умінь, які сприятимуть особистісній та професійній реалізації;
- педагогіку партнерства, засновану на ефективній комунікації та співпраці між усіма учасниками освітнього процесу;
- дитиноцентризм, який забезпечує опору на індивідуальні потреби і можливості кожної дитини: використання активних методів навчання (проблемне, проектне, дослідницько-діяльнісне, пошукове навчання);
- усвідомлення національної ідентичності, спрямоване на формування цінностей та збереження української культурної та національної спадщини;
- професійне зростання та самовдосконалення вчителів;
- створення дружнього до дитини, інноваційного та інклюзивного освітнього середовища;
- зміна структури школи: поява трирічної старшої профільної школи та орієнтація її на підготовку до вибору майбутньої діяльності [6, с. 101].

Тому в умовах модернізації сучасної системи освіти, впровадження прогресивного європейського освітнього досвіду питання імплементації педагогіки партнерства у початковій школі як одного із чинників успішної взаємодії освітянської спільноти є надзвичайно актуальним,

Ідея співпраці та партнерства не є новою для української системи освіти. Вона ґрунтується на поглядах знаних українських та зарубіжних

педагогів, таких як Ш.Амонашвілі, О.Захаренко, Януш Корчак, А.Макаренко, В.Сухомлинський, В.Шаталов та ін.

Концепція «Нової української школи» акцентує на зміні у підходах до навчання: замість освіти, орієнтованої на здобуття знань, на чільне місце виходить освіта, що сприяє становленню особистості шляхом забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку дитини. Окрім цього, підкреслюється важливість не тільки компетентнісного підходу, а й необхідність формування психологічно безпечного, комфортного середовища, створення умов для самореалізації кожного школяра чи школярки [23, с. 5].

Тому у процесі підготовки до уроків учитель повинен підготувати завдання, які забезпечили б творчу свободу учня та його розвиток як професіонала. А батьки, у свою чергу, мають налаштувати дітей на позитив, умотивувати їх вчитися.

У межах нашої роботи є необхідність розкрити значення основних понять, що сприятиме кращому розумінню суті проблеми.

Портал української мови та літератури Словник.UA термін «партнер» трактує як товариш, соратник у якомусь занятті чи справі, а «партнерство» як узгодженість дій учасників спільної діяльності [44].

У «Словнику базових понять з курсу «Педагогіка»» (О.Антонова) «партнерство» визначається як взаємодія учасників освітнього процесу, яка ґрунтується на принципах рівності, доброї волі, важливості кожного, взаємодопомоги та взаємодоповнення. Така взаємодія створює умови, де дорослий і дитина знаходяться у спільному пошукові та здійснюють вільний вибір власних рішень завдань, які з'являються в процесі навчання [43, с. 62].

У науковому обігу зустрічаються певною мірою синонімічний термін «педагогіка співробітництва» (О.Антонова, Т.Александрович & М.Малинка, В.Калошин, Н.Мазуренок та ін.), проте у Концепцію НУШ введено саме педагогіку партнерства, яка бере початки із соціально-трудової та економічної сфер (О.Вознюк) [5].

Розглянемо відмінності між ними.

В «Енциклопедії освіти» за ред. В.Кременя (2008 р.) знаходимо визначення «педагогіки співробітництва» – як системи методів і прийомів навчання і виховання, що заснована на принципах гуманізму і творчого підходу до розвитку особистості. Передбачає спільну діяльність учителя і учнів, що ґрунтується на взаєморозумінні, спільності інтересів та прагнень, мета якої – особистісний розвиток дитини [11, с. 637].

Схоже трактує «педагогіку співробітництва» у словнику з курсу «Педагогіка» О.Антонова – це напрямок педагогічного мислення та діяльності, спрямований на реалізацію педагогічного процесу на демократичних і гуманістичних засадах. Полягає у спільній діяльності учителя і учнів, побудованій на основі взаєморозуміння, гуманізму та об'єднаних інтересів і бажань. Її головною метою є сприяння особистісному розвитку дитини під час виховання та навчання [43, с. 63].

У Концепції НУШ зазначено, що основою педагогіки партнерства є «спілкування, взаємодія та співпраця між учителем, учнем і батьками» [23, с. 14]. Усі учасники освітнього процесу об'єднані спільними цілями, прагненнями, вони – добровільні, рівноправні, зацікавлені однодумці, які несуть відповідальність за результат.

Подібне визначення «педагогіки партнерства» надає М.Тишковець – це форма організації освітнього процесу, в основі якої лежать спілкування, взаємодія і співпраця між усіма учасниками освітнього процесу (учителями, учнями, батьками) [49].

Таблиця 1

Порівняльна таблиця основних положень педагогіки співробітництва і педагогіки партнерства (укладено автором на основі аналізу джерел [2], [5], [23], [49])

<i>Основні положення педагогіки співробітництва</i>	<i>Основні положення педагогіки партнерства</i>
---	---

<p>Взаємодія двох учасників освітнього процесу – вчителя та учнів (М.Тишковець)</p>	<p>Взаємодія трьох учасників освітнього процесу – вчителя, учнів та батьків (Концепція НУШ, М.Тишковець)</p>
<p>Стосується процесу навчання (М.Тишковець)</p>	<p>Орієнтована і на зовнішні взаємини із громадою, соціальними інституціями (М.Тишковець)</p>
<p>Взаємини зі школярами засновані на повазі педагога до учнів, на залученні їх до навчання, мотивації до досягнень та неперервний прогрес (О.Вознюк) Особистісний підхід до дитини (О.Вознюк)</p>	<p>Повага до особистості, доброзичливе ставлення один до одного, довіра у взаєминах (Концепція НУШ)</p>
<p>Вільний вибір учнів у процесі навчання (О.Вознюк)</p>	<p>Діалог у вирішенні питань, взаємодія та взаємоповага (Концепція НУШ) Розподілене лідерство (проактивність, право вибору і відповідальність за нього, горизонтальність зв'язків) (Концепція НУШ)</p>
<p>Важливість самоаналізу і самооцінки (О.Вознюк)</p>	

<p>Співпраця з батьками як основа для довірливих стосунків з між дорослими і дітьми (О.Вознюк, Александрович & М.Малинка), співпраця та взаємодія вчителів (О.Вознюк)</p>	<p>Соціальне партнерство (рівність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, обов'язковість виконання домовленостей) (Концепція НУШ)</p>
---	---

Таким чином, ми погоджуємося із М.Тишковець, що існує певна відмінність між педагогікою співробітництва і педагогікою партнерства. Остання є ширшим поняттям і включає в себе педагогіку співробітництва [49].

У 2019 році в Києві був підписаний Меморандум про співпрацю, в якому визначено ключові засади партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Ці принципи ґрунтуються на принципах педагогіки партнерства, яка є складником концепції НУШ:

- повага до особистості,
- доброзичливе ставлення один до одного,
- довіра у стосунках,
- діалог у вирішенні питань та шанобливість,
- розподілене лідерство,
- партнерство у соціальній взаємодії,
- рівні права всіх учасників освітнього процесу,
- толерантне ставлення один до одного,
- дотримання принципів академічної доброчесності,
- неприпустимість цькування та будь-яких форм насильства,
- паритетність сторін,
- дотримання домовленостей,
- взаємна відповідальність,
- дотримання прав людини [28, с. 7].

Ключові положення, на які має спиратися освітянська спільнота у педагогічній взаємодії, такі:

- Дотримання правил, які є обов'язковими для всіх суб'єктів освітнього процесу, ґрунтуються на демократичних засадах, принципах гуманізму;

- Колектив школи може вирішувати питання самостійно, шляхом прийняття рішень на зборах шкільного самоврядування, учасниками яких є учителі, діти та батьки;

- Учні та їх батьки є активними учасниками організації освітнього процесу, зокрема вони можуть колективно обирати предмети варіативної складової, подавати грантові заявки на різні типи грантів, залучатися до різноманітних майстер-класів, екскурсій, проведення спільного дозвілля тощо;

- Школа у співпраці з усіма учасниками освітнього процесу має організувати безпечне, комфортне освітнє середовище, в якому б задовольнялися різні потреби його учасників та створювалися умови для повноцінного розвитку особистості [28].

Конструктивна взаємодія всіх учасників освітнього процесу у педагогіці партнерства передбачає спільність цілей, переконань та прагнень, адже вчителі, учні і батьки є рівноправними суб'єктами освіти, відповідальними за її результативність [31, с. 5]

Схарактеризуємо основні риси педагогіки партнерства, які є ключовими для нашого дослідження [32, с. 17].

1. *Навчання без примусу.* Педагоги повинні виключити зі своїх педагогічних засобів примус навіть з гуманних міркувань. Це вимагає від учителя знання вікових можливостей дітей, сфокусованості на інтересах та потребах учнів, уміння їх зацікавити, мотивувати до навчання. На нашу думку, у контексті педагогіки партнерства навчання без примусу означає самостійність учнів у навчанні, їх відповідальність за результат навчання, співпрацю з іншими учасниками освітнього процесу та обмін знаннями.

2. *Висування значущих цілей.* На наш погляд, це означає постановку важливих і зрозумілих для всіх учасників освітнього процесу цілей. Вони мають сприяти формуванню ключових компетенцій, бути досяжними для дитини відповідно її віку, вимірюваними (для відстеження прогресу), спрямованими на загальну мету освіти.

3. *Самовизначення.* За нашим переконанням, це визначення учнями особистих навчальних цілей, підходів до навчання, планування індивідуальної освітньої траєкторії, самостійність і відповідальність за здобуття освіти.

4. *Педагогіка конкретної дії.* На нашу думку, ця ідея перегукується із педагогікою конкретної мети О.Захаренка. Виховання відбувається у процесі втілення спільної конкретної мрії, яка захоплює та об'єднує як учасників освітнього процесу: учнів, учителів, батьків, так і мешканців мікрорайону чи села [24]. Завдяки спільній діяльності у колективі завжди пануватиме атмосфера взаємодії, співтворчості та співпраці.

5. *Ідея переборення пізнавальних утруднень у колективній творчій діяльності.* Ця ідея передбачає спільну творчу роботу над складними завданнями, які викликають труднощі під час індивідуального їх вирішення. Вона може реалізуватися такими шляхами: робота в групах, обмін знаннями і досвідом, колективне мислення, яке дозволяє генерувати нові креативні ідеї (напр., метод «Мозковий штурм»), підтримка та мотивація один одного, спільна відповідальність.

6. *Об'єднання тем навчального матеріалу в окремі блоки.* Як зазначає І.Підласий, при такому об'єднанні учням легше встановити логічні зв'язки та виділити провідну ідею. Це дає можливість зосередитися на ключових положеннях, сприяє кращому розумінню вивченого матеріалу [36, с. 153].

7. *Використання опор.* Ця ідея дозволяє учням з різними здібностями відчувати себе впевнено та засвоювати навчальний матеріал більш ефективно.

8. *Методика «занурення».* Підґрунтям цієї методики є психодидактика, а саме елементи навчання, релаксації та гри. Окрім цього, «занурення» передбачає міждисциплінарну інтеграцію та довготривалу проєктну діяльність і є складовою технології концентрованого навчання [37, с. 130]. На наш погляд, ця методика дозволяє учням краще опрацювати матеріал, адже вони вивчають одну тему тривалий час. Наприклад, протягом вересня тема «Ми мандруємо» вивчається на уроках «Я досліджую світ», української мови, математики, мистецтва, фізичної культури тощо [37, с. 130]. Як зазначає В.Платонов, учні начебто «проживають» теми, адже вони досліджують різні явища, а не отримують готові знання. Завдяки цьому моделюється цілісна картина світу, у них формуються ключові та життєві компетентності [37, с.130-131].

9. *Спільне планування індивідуального темпу навчання.* На нашу думку, ця ідея передбачає об'єднання зусиль учителя, учнів та батьків задля створення гнучкого плану вивчення того чи іншого предмета на основі врахування потреб, здібностей, можливостей та темпу кожної дитини. Цьому сприяє формувальне оцінювання, яке використовують для з'ясування індивідуальних проблем кожного учня/учениці у процесі вивчення того чи іншого предмета, а також для попередження можливих утруднень надалі. Для реалізації цієї ідеї вчителю необхідно спостерігати за діяльністю дитини, за сформованістю у неї навчальних дій, що відповідають очікуваним результатам, а також у разі потреби коригувати навчальний поступ [29, с. 4].

Як зазначає О.Сахно, особливості кожного учня/учениці впливають на темп навчання, адже дитина може досягти результатів навчання раніше або пізніше ніж інші [42, с. 28].

10. *Самоаналіз у процесі індивідуального і колективного підведення результатів діяльності учнів.* Під час проведення підсумків учні рефлексують щодо результатів своєї діяльності: оцінюють власні здобутки, визначають сильні та слабкі сторони, успіхи та невдачі. Учитель допомагає їм, здійснюючи аналіз результатів, надаючи певні рекомендації. Ця робота

може проводитися як індивідуально, так і колективно. Колективний самоаналіз сприяє обміну думками та взаємному навчанню, розвиває навички саморегуляції, емпатії, дозволяє здійснювати контроль над власним навчанням, підвищує мотивацію до навчання.

11. *Вільний вибір*. Ця ідея передбачає можливість дітей обирати певні види діяльності у процесі навчання, які враховують їхні інтереси та стимулюють активну участь. Дитині надається можливість вибору, але треба навчити здійснювати його обґрунтовано: вибір завдання, форми презентації знань, теми проекту, вибір книг для читання (щоденні 3) тощо. Важливо, щоб вибір стимулював дітей до самостійності, відповідальності, формулювання особистісно значущих цілей навчання. Окрім цього, ця ідея передбачає і використання вчителем на власний розсуд навчального часу для ефективнішого опанування учнями матеріалу: важчі теми вивчаються довше, легші – швидше тощо.

12. *Створення інтелектуального фону навчання*. Передбачає створення освітнього середовища, атмосфери, де відбувається активний інтелектуальний розвиток учнів [36, с. 154]. На нашу думку, може реалізуватися різними способами: заохочення школярів до обміну думками та знаннями на уроці та поза ним, обговорення різних тем, виконання завдань підвищеної складності, дослідження різних питань самостійно, постановка перед учнями важких завдань, підтримка їх бажання здійснювати дослідницьку діяльність тощо.

13. *Методика випереджувального навчання*. Полягає у прогнозуванні вчителем можливих труднощів, які можуть виникнути в учнів під час навчання, і розробка ним шляхів їх подолання. Передбачає часткове викладання нового матеріалу перед тим, як цей матеріал буде вивчатися в класі за програмою.

14. *Реалізація диференційованого навчання*. Як зазначає Л.Шевчук, це система, що враховує індивідуальні особливості та потреби кожного учня, визначаючи рівень складності та темп навчання відповідно до їх унікальних

характеристик. Вона передбачає використання різних методів та засобів навчання, враховуючи різноманітність потреб і здібностей учнів [54, с. 222]. На нашу думку, реалізуючи цю ідею у педагогіці партнерства, вчителі повинні вивчити потреби дітей, їх інтереси, здібності шляхом спостереження, індивідуальних бесід з учнями та їх батьками.

15. *Колективна творча виховна діяльність (самоврядування)*. Ця ідея передбачає участь учнів у прийнятті рішень, організації та проведенні різних заходів, проектів. Це можуть бути різноманітні благодійні вечори, акції, фестивалі, що об'єднують усю спільноту та покращують життя.

16. *Активна участь дітей у контрольно-оцінювальній діяльності*. Як зазначає О.Онопрієнко, учні мають бути суб'єктами контрольно-оцінювальної діяльності, а результати їх навчання є об'єктами контролю та оцінки [34, с. 54]. Діти оцінюють результати своєї діяльності за певними критеріями, а також можуть брати участь у їх розробці, визначають свої сильні та слабкі сторони, беруть участь у створенні портфоліо, встановлюють особисто значущі навчальні цілі та спільно обговорюють з учителем шляхи покращення результатів навчання.

17. *Ідея життєтворчості*. Ця ідея полягає у плануванні, програмуванні та творчому здійсненні людиною свого життя [8, с. 9] Кожна дитина є творчою і здатною до самореалізації, розвитку і виявленню індивідуальних здібностей та потенціалу. На нашу думку, це і вміння молодших школярів адаптуватися до умов, і здатність реагувати на проблемні ситуації, здатність співпрацювати з іншими людьми, дотримуватися відповідних норм і правил, а головне – набути соціального досвіду.

18. *Систематичне залучення батьків до спільної діяльності*. Передбачає активність батьків у прийнятті спільних рішень, які стосуються освітнього процесу та життя школи, їх волонтерську діяльність, участь у спільних заходах, проектах тощо.

Таким чином, педагогіка партнерства базується на гуманістичних та демократичних засадах і цінностях, передбачає активність усіх учасників освітнього процесу, їх зацікавленість та вмотивованість у досягненні спільних цілей.

1.1. З історії становлення педагогіки партнерства

Реформування системи освіти в Україні пов'язане з вимогами часу, євроінтеграційними процесами та викликами, що виникли після подій Революції гідності та вторгнення росії на територію України з 2014 р. Як зазначає Л.Гриневич, є три основні джерела ідей реформи Нової української школи:

1. Досвід вітчизняної педагогічної думки, надбання видатних педагогів минулого, які боролися за національну освіту та державність;
2. Переосмислення накопиченого досвіду, який виник внаслідок реформування загальної середньої освіти в Україні;
3. Вивчення міжнародних та європейських тенденцій у сфері сучасної шкільної освіти та активна адаптація ефективних практик, які застосовуються в провідних освітніх системах інших країн [6, с. 100].

Розглянемо витoki педагогіки партнерства, як складової Нової української школи та ідеї провідних педагогів минулого, які лежать в її основі.

Основоположником педагогіки партнерства можна вважати Яна Амоса Коменського (1592-1670), засновника дидактики, який вважав, що дитина – це «частина природи», яка має природну потребу в знаннях і розвитку. Тому у вихованні дітей слід дотримуватися законів природи, враховувати їх вікові особливості та потреби. Педагог обстоював ідею гуманного ставлення до дитини, забезпечення її права на свободу вибору та творчість [16].

Я.А.Коменський уважав, що освіта має бути спрямована на всебічний розвиток дитини, її фізичних, розумових, моральних і духовних сил. Він

розробив систему народної освіти, яка базується на принципах гуманізму, природності та активності дитини [16].

Педагог був переконаний у необхідності існування атмосфери довіри та партнерства між учителем та учнем для успішного навчання останнього. Учитель має бути не лише наставником, а й другом дитини. Він має допомагати дитині розвивати свої здібності та таланти, підтримувати її інтереси та прагнення.

Просвітитель також уважав, що важливу роль у освітньому процесі відіграють батьки. Вони мають бути активними учасниками освітнього процесу своєї дитини, допомагати дитині в навчанні, підтримувати її в труднощах і стимулювати її розвиток [16].

Ці ідеї Я.А. Коменського є основою педагогіки партнерства. Вони передбачають, що дитина є цінною особистістю, яка має право на повагу, довіру, свободу вибору та творчість, а освіта має бути спрямована на її розвиток її фізичних, розумових, моральних і духовних сил. Учні, батьки та вчителі є рівноправними учасниками освітнього процесу. Вони працюють разом, щоб досягти спільних цілей.

Жан-Жак Руссо (1712-1778) – видатний французький просвітитель, педагог уважав, що дитина – це самодостатня, цінна особистість, яка розвивається за своїми власними законами, має право на свободу вибору [16].

У творі «Еміль, або Про виховання» педагог критикував авторитарну систему освіти, яка пригнічує природні задатки дитини та вважав, що освіта має бути спрямована на розвиток дитини, її задатків та здібностей, враховувати її інтереси та потреби. Просвітитель розробив систему освіти, яка базується на принципах природності, свободи та активності дитини [16].

Жан-Жак Руссо був переконаний, що учитель має бути партнером дитини, її наставником, а не диктувати свою волю, він повинен допомагати дитині розвиватися самостійно, на основі її власних інтересів та здібностей. Ж.-Ж.Руссо вважав, що для успішної освіти необхідно, щоб між дитиною та вчителем існувала атмосфера довіри та співпраці. Учитель має бути готовий

вислухати думку дитини, прийняти її точку зору, навіть якщо вона відрізняється від його власної [16].

Цінними для розгляду означуваного питання є погляди Й.-Г.Песталоцці (1746-1827). Педагог теж обстоював необхідність природовідповідного виховання, направлено на розвиток закладених у дитині духовних і фізичних сил відповідно її внутрішньої природи. На думку Й.-Г.Песталоцці, цим потенційним силам властивий саморозвиток і саме йому має допомогти виховання. Педагог визначав їх як здібність до пізнання, що передбачає схильність до спостереження зовнішнього та внутрішнього світу (сили розуму); вміння, що сприяють фізичному (тілесному) розвитку (сили руки); та сили серця, які розвиваються на основі вроджених здібностей до любові, володіння собою та почуття сорому (сили серця) [16].

Педагог уважав, що навчання повинно враховувати індивідуальні особливості кожного учня та ґрунтуватися на природній цікавості дитини. Він підкреслював важливість розуміння потреб та здібностей дитини та адаптації навчального процесу до цих індивідуальних особливостей. Педагог наголошував на необхідності створення такого середовища, де діти можуть виражати свій власний інтерес та мотивацію для навчання.

Й.-Г.Песталоцці підтримував співпрацю та взаємодію між вчителем і учнем, а також між учнями як основні засоби розвитку особистості та навчання.

Педагог уважав, що навчання повинно бути пов'язане з практичною діяльністю і життєвим досвідом дитини. У Нойгофі (1774-1780 рр.) Й.-Г.Песталоцці організував установу для бідних, де надавав учням можливість брати участь у різноманітних видах діяльності, таких як сільське господарство, ремесла, мистецтво та музика. Це сприяло розвитку їх фізичних, розумових та творчих здібностей. Він підкреслював важливість вивчення через власний досвід та діяльність [16].

Особливо цінними в контексті теми дослідження є погляди Януша Корчака (1878-1942 рр.) – видатного польського лікаря, педагога, наставника.

У 1912 році він заснував «Будинок сиріт», відомий реалізацією ідеї самоврядного колективу. Ідеї дитиноцентризму, спрямованості освітнього процесу на потреби дитини закладено і в основу виховної системи польського педагога.

Януш Корчак уважав, що батьки та вчителі повинні бути вдумливими, зацікавленими спостерігачами, знати і розуміти свою дитину, її тривоги, страхи та радощі. Педагог критикував тих батьків, які називаючи власну дитину «невдалою», порівнюють її з іншими, «вдалими» та ставлять їх за приклад. Але всі діти різні, у кожного різні когнітивні здібності, життєвий досвід, характер, інтереси тощо. Януш Корчак писав: «Розум... буває дієвий і пасивний, живий і апатичний, витривалий і примхливий, покірний і бунтівливий, творчий і епігонський, блискучий і ретельний, конкретний і абстрактний, реальний і літературний...» [61, с. 17]. Тому як батьки, так і вчителі повинні шукати шляхи, які допоможуть розкрити індивідуальність кожної дитини, розвинути її здібності і таланти. На думку педагога, треба віднайти спосіб, у який дитина розумна [61, с. 17].

Януш Корчак був прибічником партнерських стосунків у навчанні і вихованні, реалізувавши ідеї педагогіки співробітництва у «Будинку сиріт». Його вихованці були співгосподарями, активними жителями інтернату, партнерами [61, с. 498]. Взаємодія є там, де є вільна воля дитини і немає насильства. Піклуючись про партнерство з дитиною, її участь в освітньому процесі чи житті колективу, важливо уникати примусу [61, с. 18]. Проте педагог був переконаний, що дитячій спільноті притаманне внутрішнє відчуття порядку і вони не ображаються на ті закони чи заборони, які слугують його дотриманню [61, с. 220].

Вихователь не повинен стояти осторонь дитячих суперечок, чекати, поки діти самі помиряться. У цьому випадку можна припуститися педагогічної помилки: скривджена дитина мовчатиме, боячись просити про допомогу, відчуваючи ганьбу, страх і сором. А кривдник радітиме і надалі

буде тероризувати інших [61, с. 162]. У колективі не повинно бути жодних перешкод для того, щоб відкрито звертатися з проханнями про допомогу.

Важливим засобом у прийнятті колективних рішень Януш Корчак уважав загальні збори, на яких вихованці мали право відстоювати свої міркування або мовчати, погоджуватися або не погоджуватися з поглядами інших. На його думку, такі збори сприяли порозумінню у розв'язанні важливих питань. Однак педагог застерігав від переоцінки їх значення, адже в колективі не може бути беззастережної солідарності [61, с. 244].

Своєрідним прикладом реалізації педагогіки партнерства можна вважати товариський суд, створений у «Будинку сиріт». Для дітей суд був виразником справедливості, адже кожна дитина мала право на захист, шанобливе, серйозне ставлення до себе [61, с. 246].

Уособленням ідеї гуманного, об'єктивного ставлення до всіх дітей, на наш погляд, є «Кодекс товариського суду», який був розроблений колективом закладу і складався більше ніж із 100 пунктів. Так, найкраще покарання, на думку педагога, – це пробачення винуватого. Цікавим є параграф 100 цього Кодексу: «Суд, не каже, що він завинив, не виносить догани, не гнівається, але, вважаючи параграф сто найменшим покаранням, вносить його до графіку судових вироків» [61, с. 250]. По суті, це було покарання без покарання. Суд захищав тихих, слабких, сумлінних, працьовитих дітей, дбав про дисципліну та організованість у «Будинку», адже безлад спричиняє несправедливість у колективі [61, с. 246].

Для суду не було незначних справ – для дитини кожна неприємність є важкою і важливою, а для вихователя слугує джерелом пізнання душі дитини, її внутрішнього світу. За переконанням педагога, товариський суд дозволяє учням усвідомити закони людського співжиття [61, с. 254].

Беззаперечне значення для розвитку дитини має середовище, в якому вона живе, навчається та виховується. Партнерське освітнє середовище сприяє адаптації дитини в соціумі, її благополуччю, закладає фундамент для адекватного світосприйняття.

Януш Корчак був переконаний, що середовищем виховання є дух, що панує в родині. А для вихованців педагога такою родиною був інтернат. Від дорослих залежить якість духу: свобода чи рабство, партнерська взаємодія чи ворожість один до одного, гуманність чи диктатура, конструктивний діалог чи авторитаризм [61, с. 55]. Ідейне середовище педагог протиставляв догматичному. Для останнього характерні такі життєві імперативи, як: наказ, обов'язок, традиції, підпорядкування, розсудливість, подолання себе, загартування духовної стійкості. Януш Корчак уважав, що догматичне середовище може як викарбувати людину, що буде йти до мети, незважаючи на перешкоди, так і зламати її, виховавши пасивною [61, с. 56].

Ідейне середовище характеризується самодіяльністю дитини, її доброю волею, завзяттям та енергією, радістю від творення, сміливістю у діях. В ідейному середовищі проблема є шляхом до пошуків, сумнівів, заперечень, нових знахідок, відкриття істини. Дитина, яка виросла в середовищі поваги до думок інших, радощів пізнання та польоту думки, стане активним творцем свого життя, здатним до співпраці та радісного поступу [61, с. 56-57].

Отже, самоврядування, самодіяльність, активність учасників освітнього процесу – той фундамент, що лежав в основі функціонування «Будинку дитини».

А. Макаренко (1888-1939) – видатний український педагог, який ще у 1988 році був визнаний ЮНЕСКО одним із найвидатніших педагогів світу [1]. Його творча спадщина значно вплинула на розвиток педагогічної думки ХХ століття.

В основі педагогіки партнерства лежать ідеї, які він реалізував у колонії для неповнолітніх правопорушників та трудовій комуні у м.Харків. А.Макаренко уважав, що дитина – це соціальна особистість, яка формується в процесі спілкування та взаємодії з іншими людьми. Він розробив систему колективного виховання, яка базується на принципах колективізму, демократії та особистої відповідальності.

У колонії для неповнолітніх правопорушників А.Макаренко створював атмосферу колективізму та взаємодопомоги та заохочував учнів до спільної діяльності, колективного вирішення проблем та спільної відповідальності. Педагог надавав колоністам можливість вибору та самостійності. Вихованці брали участь у прийнятті рішень, які стосувалися їхнього життя та діяльності колонії [26, с. 286-290].

А.Макаренко створював умови для творчості та самореалізації учнів. Він заохочував їх до участі в різноманітних творчих проектах, таких як театральні постановки, музичні концерти та спортивні змагання [35, с. 102-108].

В.Сухомлинський (1918-1970) – видатний український педагог, який розробив систему гуманної освіти, що базується на принципах любові, поваги та довіри до дитини. Він уважав, що дитина – це «диво природи», яка має право на щастя, любов і розуміння, повагу, довіру, свободу вибору та творчість. В.Сухомлинський значну увагу приділяв вихованню у дітей поваги до самого себе, адже був переконаний, що тільки в цьому випадку існуватиме і школа, і особистість, і колектив [26, с. 309].

Завдання школи, на думку педагога, полягає у розкритті індивідуальних здібностей, задатків, обдарувань дитини та сприянні її розвитку. Майстерність педагога повинна полягати в тому, щоб залучати дітей до інтелектуальної діяльності, дбати про те, щоб учні і в позаурочний час жили інтелектуальним життям і це життя має позначатися на розвитку всього колективу [46, с. 19].

Найважливішим елементом шкільного життя В.Сухомлинський вважав самовиховання, учитель має збудити ту силу, яка змушуватиме дитину активних інтелектуальних пошуків, до її самостійної, добровільної діяльності [46, с. 20].

На думку педагога, учитель повинен бути для дитини другом, односторонцем, який знатиме дитину, її «найпотаємніші куточки серця». Від того, наскільки чутливим є педагог до духовного світу учнів, залежить те,

наскільки діти будуть морально виховані, наскільки моральні вчинки та поведінка стануть для них звичними [46, с. 12].

Великого значення педагог надавав співпраці сім'ї та школи. Школа має бути тісно пов'язана із батьківською громадськістю: батьків слід залучати до безпосередньої участі в освітньому процесі як членів педагогічних рад для обговорення питань навчання та виховання [46, с. 14].

У праці «Павлиська середня школа» В.Сухомлинський наголошував на виховному ідеалі школи – це «всебічно та гармонійно розвинена особистість, активний учасник суспільного прогресу» [47, с. 15]. А це, за переконанням педагога, означає «єдність праці, духовного багатства всіх сфер діяльності людини, моральну чистоту її поведінки, взаємовідносин з іншими людьми, фізичну досконалість, багатство естетичних запитів та смаків, багатогранність спільних та особистих інтересів» [47, с. 15]. Тобто кінцевою метою такого виховання буде виховання людини розумної, благородної, працьовитої, яка поважає інших і здатна берегти та цінувати працю інших людей, бути активним членом суспільства.

На думку В.Сухомлинського, у школі має панувати дух творчості і дослідництва. Джерелом працьовитості він уважав творче міркування, творчі роздуми у процесі праці [47, с. 16]. У школі «під блакитним небом» в учнів зароджувалася і розвивалася думка, пробуджувався процес мислення

В.Сухомлинський активно залучав учнів до життя школи та села. Він вважав, що це допомагає їм розвиватися як особистостям та громадянам. Прикладом такої активності можна вважати описаний у творі «Народження громадянина» випадок, коли учні Павлиської школи врятували дуб, перенісши його із місця майбутньої забудови в інше, безпечне [46, с. 577].

Важливим у контексті нашого дослідження є аналіз творчого доробку О.Захаренка, який є одним із засновників педагогіки партнерства, автором унікальної виховної системи, що була реалізована у Сахнівській школі. За його директорства школа стала центром культурного та соціального життя с.Сахнівка Черкаської області [7, с. 11]. Педагог задіяв усіх суб'єктів

освітнього процесу до співпраці та партнерства, налагодив зв'язки із різними закладами для об'єднання зусиль у справі виховання учнів. О.Захаренко разом із дітьми, їх батьками та жителями села побудували два басейни, спортзал, створили музей, облаштували обсерваторію та ін. [7, с. 12].

О.Захаренко обґрунтував педагогіку конкретної мети, яка є однією з ключових рис педагогіки партнерства. Вона полягає у постановці перед усією шкільною спільнотою конкретної цілі, що об'єднує та згуртовує усіх учасників освітнього процесу [7, с. 12].

Таким чином, в основі педагогіки партнерства лежать думки відомих педагогів про необхідність пізнання вчителем дитячого світу, її природи, про врахування індивідуальних здібностей кожної дитини у процесі навчання, про колективну творчу діяльність та колегіальне прийняття рішень (ідея самоврядного колективу), про необхідність співпраці школи, сім'ї та громади.

Це є основою нової української школи, яка прагне формувати вільних, відповідальних і успішних громадян.

1.2. Стан дослідженості проблеми у психолого-педагогічній літературі

Реформування сучасної системи освіти у рамках Концепції Нової української школи розпочалося з 2016 року, тому незаперечною є цікавість науковців, провідних вітчизняних педагогів до проблеми організації партнерської взаємодії учасників освітнього процесу.

У Професійному стандарті «Вчителя початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2020 р.) однією з трудових функцій вчителя початкових класів є «партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу», яка передбачає сформованість таких компетентностей, як психологічна (здатність враховувати в освітньому процесі вікові особливості молодших школярів, сприяти формуванню їх позитивної самооцінки, навчальної мотивації, пізнавальної діяльності, здатність формувати спільноту

учнів), емоційно-етична (здатність рефлексувати, керувати своїм емоційним станом) та педагогічного партнерства (здатність взаємодіяти з учнями, залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства, співпрацювати з фахівцями, асистентом вчителя для психолого-педагогічного супроводу дітей з ООП) [40, с. 7-8].

За останні три роки з'явилося багато публікації, де розглядаються питання впровадження педагогіки партнерства в практику роботи початкової школи, розкриваються витoki її становлення та подальшого розвитку.

У межах нашого дослідження проаналізуємо розвідки вітчизняних науковців. Питання історичних витоків педагогіки партнерства як ключової ідеї реформи НУШ розглядаються у публікації О.Гриневиц (2022), яка аналізує погляди видатних педагогів минулого та співвідносить їх із реаліями сучасної української школи [6]. Авторка доходить до висновку, що ідеї Г.Сковороди, Т.Шевченка, К.Ушинського, В.Сухомлинського, В.Кременя та ін. щодо гуманізму, дитиноцентризму, особистісно-орієнтованого підходу, відмови від авторитарності тощо лежать в основі НУШ [6].

Професор І.Шкурко у своїй розвідці наголошує на прогностичності ідей В.Сухомлинського щодо педагогіки партнерства: важливості для виховання дитини особистого прикладу батька, матері і вчителя, які є її наставниками та старшими товаришами [55].

Г.Шевчук дослідила етапи становлення педагогіки партнерства у Україні, а також за кордоном, навела приклади ефективної реалізації у зарубіжних країнах [54]. Авторкою було розкрито шляхи впровадження ідей педагогіки партнерства у Польщі (співпраця батьківської, учнівської та педагогічної рад), Німеччині (батьківська конференція), Фінляндії (демократичний стиль спілкування, внутрішня мотивація учнів до навчання) та ін. [54].

О.Кисла & Т.Ландар (2019) наголошують на важливості співпраці школи та батьків і визначають умови ефективної взаємодії: підвищення авторитету батьківської спільноти, розуміння їх виховного потенціалу,

дотримання педагогічного такту та принципу невтручання в життя сім'ї, позитивній настрій під час вирішення проблем, опора на позитивні сторони в дитині та її успішний розвиток [19, с. 244].

Значний інтерес до питань педагогіки партнерства виявила вітчизняна дослідниця М.Єпіхіна (2018-2023 рр.). Так, нею проаналізовано особливості реалізації педагогіки партнерства у Фінляндії, Польщі та Канаді: з'ясовано основні принципи освіти у Фінляндії (рівність учнів, батьків, учителів, довіра до учнів та педагогів), схарактеризовано правові механізми реалізації співпраці батьків і вчителів як партнерів у вихованні дитини у Польщі, розкрито особливості діяльності Шкільних рад та проведення колективних та індивідуальних зустрічей з батьками у Канаді [13].

У публікації [12] вона розкриває особливості використання стратегії навчання-дослідження на основі запитів учнів – *Inquiry-based learning* як одного із прийомів педагогіки партнерства. Ця стратегія полягає у постановці учнями питань та знаходження ними самими відповідей на них шляхом проведення досліджень, пошукової діяльності, обговорення з іншими результатів пошуку, критичного мислення, формулювання висновків [12, с. 68]. Учитель при цьому виконуватиме функції фасилітатора, підтримуватиме учнів на шляху самостійного пошуку.

У науковій розвідці (2023 р.) В.Желановою & М.Єпіхіною обґрунтовано педагогічний інструментарій партнерської взаємодії вчителя з учасниками освітнього процесу, який сприятиме ефективній співпраці. Це групова навчальна діяльність, що передбачає парну, кооперативно-групову, диференційовано-групову, ланкову та індивідуально-групову роботу; командна навчальна діяльність, а також використання інтерактивних методів навчання [14].

Цікавим є дослідження Н.Черв'якової (2019), в якому авторка характеризує теоретичні основи формування освітнього середовища початкової школи на засадах партнерства, розкриває форм, методи та прийоми створення сприятливого клімату в колективі, а також надає поради

вчителям початкових класів для організації ефективної взаємодії: бути наставником, фасилітатором, не змушувати, а переконувати, надавати свободу вибору [52, с. 291]

А. Чаговець (2020) було схарактеризовано концептуальні основи педагогіки партнерства, проаналізовано стан дослідженості проблеми у вітчизняній та зарубіжній літературі [51].

У 2020 р. вийшов рекомендований МОН України навчально-методичний посібник «Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи» (автори: Т.Бабко, О.Банах, А.Вознюк, Г.Коломоєць, Л.Кудрик & О.Мельник), в якому розкрито сутність педагогіки партнерства, напрями та принципи; визначено вимоги, правила та умови успішного партнерства закладу освіти та родини; обґрунтовано моделі взаємодії (інформаційно-консультативну, модель різнорівневої взаємодії, партнерських відносин школи та сім'ї), завдання, етапи створення і функціонування останньої; визначено основні напрями роботи з батьками, форми взаємодії, практичні рекомендації щодо організації партнерських взаємин та приклади успішної співпраці [31].

Значний інтерес становить для нас публікація А.Кондратьєвої (2021), в якій учена визначає основні чинники, що сприяють ефективній взаємодії школи та родини: різноманітність методів співпраці, активність учителів, планування спільної діяльності сім'ї та школи; розуміння батьками взаємозалежності між їх готовністю співпрацювати зі школою та успіхами у формуванні особистості дитини; налагодження особистих контактів між учителями та батьками учнів як основа для рівноправних стосунків у шкільному колективі; створення шкільного середовища, спрямованого на родину учнів задля підвищення досягнень здобувачів освіти [22, с. 85]. Авторкою виділено такі напрями у партнерській взаємодії: участь батьків в управлінні школою, надання батькам інформації щодо мети та умов навчання, взаємодія з родинами для сприяння активізації навчального прогресу учнів [22, с. 86].

Окрім цього, нею визначено форми співпраці з батьками у дозвіллевій діяльності (концерти, шкільні свята, театральні вистави тощо), у трудовій діяльності (прибирання, дизайн кабінету тощо) та пізнавальній діяльності (тренінги, відкриті уроки, дні відкритих дверей, збори тощо) [22, с. 86].

Цінним для нашого дослідження є визначені науковицею організаційно-педагогічні умови партнерської співпраці: забезпечення постійного та взаємного обміну інформацією між батьками та вчителями; планомірне та регулярне залучення всіх учасників освітнього процесу до спільних дій; віра у виховні можливості родини; позитивне ставлення до співпраці; спрямованість на успіх у розвитку особистості; посилення батьківського авторитету за допомогою різноманітних заходів; опора на позитивні якості дитини, виключення необдуманого втручання в життя сім'ї та використання педагогічного такту [22, с. 86].

Важливим для нашої роботи є дослідження Л.Любчак, О.Демченко & Н.Комарівської, котрі розкрили важливу проблему щодо організації партнерської взаємодії учителя початкової школи з батьками, які виховують «особливих» учнів, в умовах дистанційного навчання. Науковиці звернули увагу на важливість такої співпраці, адже батьки в таких випадках є своєрідними посередниками між учителем та дитиною. Ними обґрунтовано доцільність використання таких ресурсів для взаємодії, як соціальні мережі, різноманітні мобільні застосунки (Viber, Telegram тощо), систему навчання Moodle тощо [27].

Дотичним до теми нашого дослідження є розвідка Л.Коваль та К.Петрик (2022), які визначають умови підготовки здобувачів освіти спеціальності 013 Початкова освіта до впровадження ідей педагогіки співробітництва. Такими умовами науковиці визначають: по-перше, ціннісне ставлення до професії педагога, по-друге, створення у закладі вищої освіти студентоцентрованого середовища, в якому є можливість співпрацювати з педагогами, іншими здобувачами, по-третє, саморефлексія майбутнього вчителя початкових класів [20, с. 7-13].

У межах проблеми дослідження привертає увагу і навчальний посібник В.Ковальчук (2023), в якому подано ґрунтовне дослідження педагогіки партнерства як наукового феномену: визначено ключові поняття «партнерство», «співробітництво», «взаємодія», схарактеризовано основні ознаки співробітництва суб'єктів освітнього процесу, розкрито історію становлення педагогіки партнерства, її основні ідеї та принципи [21].

Авторкою розглянуто структурні компоненти освітнього середовища, як одного з факторів успішної взаємодії учасників освітнього процесу. Так, нею схарактеризовано просторово-семантичний (дизайн школи, класу, інформаційна наповненість), змістово-методичний (навчальні програми, методичні рекомендації тощо), комунікативно-організаційний компоненти (технології та методи навчання, наукові товариства, батьківський комітет тощо). Дослідницею розкрито особливості безпечного освітнього середовища, визначено умови його формування, а також схарактеризовано ризики, що можуть негативно вплинути на безпечність.

Окрім цього, В.Ковальчук проаналізовано ознаки педагогічного спілкування на рівні суб'єкт-суб'єкт, визначено його функції, етапи, стилі та бар'єри спілкування. Авторкою розглянуто різні типи комунікативних стратегій, які може використовувати вчитель у роботі з учнями (пояснювальна комунікативна, оцінювальна, контрольна, організаційна та комунікативна стратегія сприяння) [21].

Розкриті науковицею принципи роботи з батьками перегукуються з розглянутими вище умовами партнерської взаємодії, описаними А.Кондратьєвою [22].

О.Третяк & Г.Смольниковою (2023) було здійснено діагностику сформованості компетентності педагогічного партнерства у вчителів початкових класів за когнітивним, мотиваційно-ціннісним та практично-діяльнісним критеріями та досліджено основні проблеми, які виникають у вчителів під час реалізації педагогіки партнерства [50].

Таким чином, питання організації партнерської взаємодії у початковій школі залишається актуальним і потребує подальшого вивчення, особливо в умовах воєнного стану.

Висновки до 1 розділу

Нами було з'ясовано, що педагогіка партнерства – одна з ключових ознак Нової української школи. Вона передбачає активну рівноправну участь усіх учасників освітнього процесу в освітній діяльності на засадах взаємоповаги, співпраці один з одним.

Визначено основні принципи педагогіки партнерства: довіра, розподілене лідерство, доброзичливість, повага, діалог у розв'язанні питань, партнерство у соціальній взаємодії тощо.

Основоположниками педагогіки партнерства можна вважати таких зарубіжних та вітчизняних педагогів, як Я.А.Коменський, Ж.-Ж.Руссо, Й.-Г.Песталоцці, Януш Корчак, А.Макаренко, В.Сухомлинський, О.Захаренко. Ці педагоги у своїх працях проповідували ідеї рівності, поваги до дитини, дитиноцентризму, важливості колективної праці та творчості, учнівського самоврядування.

З'ясовано, що сучасні науковці приділяють значну увагу проблемам партнерської взаємодії учителя та учнів, учителя та батьків, обґрунтовують ефективні форми та методи взаємодії, прийоми створення сприятливої атмосфери в колективі тощо. Проте недостатньо публікацій, де б висвітлювалися питання особливостей організації партнерської взаємодії в умовах воєнного стану.

Розділ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ І СІМ'Ї

2.1. Форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками

Однією з ключових ідей педагогіки партнерства та однією з компетентностей, які мають бути сформовані в учителя початкових класів, є залучення батьків до активної участі в освітньому процесі, їх педагогічне просвітництво. Про результативність партнерської взаємодії можна говорити лише в тому випадку, коли батьки свідомо ставляться до своїх батьківських обов'язків, беручи на себе відповідальність за виховання власних дітей.

Розглянемо алгоритм функціонування моделі партнерської взаємодії між освітнім закладом та сім'єю. Він включає кілька послідовних етапів, які складаються з відповідних кроків:

1. Етап визначення цільових установок. На цьому етапі відбувається вивчення сім'ї, її мікроклімату, її виховного потенціалу, умов, в яких проживає дитина, соціального статусу сім'ї, рівня її педагогічної культури тощо. Задля цього використовуються метод спостереження, опитування батьків, бесіда з ними, аналіз творчих робіт учнів тощо [31, с. 15-16].

2. Етап вибору відповідної стратегії. Цей етап передбачає відбір найбільш ефективної партнерської стратегії задля досягнення спільної виховної мети. Для цього необхідно, по-перше, обговорити ситуацію з командою однодумців і визначити найбільш доцільні стратегії, по-друге, проаналізувати їх сильні та слабкі сторони, ризики та загрози, а також можливості, по-третє, визначити мету, завдання та заплановані результати, по-четверте, розробити план дій щодо досягнення відповідних цілей. Після цього необхідно розробити тематику батьківських зборів, консультацій, тренінгів тощо [31, с.16].

3. Діяльність. Це етап безпосередньої реалізації запланованої стратегії, на якому відбуваються різноманітні заходи, наприклад, такі як консультації для батьків щодо підвищення мотивації дітей до навчання; випуск

інформаційних бюлетенів щодо мінної безпеки; тренінги з метою психолого-педагогічної підтримки дітей в умовах воєнного стану тощо [31, с.16].

4. Моніторинг та корекція. На цьому етапі відбувається дослідження результативності обраної стратегії, за потреби її коригування та виправлення недоліків та внесення змін [31, с. 17].

У змісті роботи закладу освіти з батьками визначаються такі напрями:

- **Просвітницький напрямок.** Його мета – підвищити психолого-педагогічні знання батьків. Це досягається шляхом проведення різноманітних заходів, таких як лекції, тренінги, консультації тощо.
- **Практичний напрямок.** Його мета – залучити батьків до освітнього процесу. Це здійснюється через батьківські збори, спільні творчі справи та ін.
- **Управлінський напрямок.** Його мета – забезпечити участь батьків в управлінні закладом освіти. Це реалізується через діяльність батьківських рад, комітетів тощо.

Ці напрями мають реалізуватися комплексно і у взаємозв'язку.

Розглянемо форми взаємодії школи та сім'ї, які на думку науковців [31] є найбільш ефективними.

Серед провідних форм взаємодії виділяються **індивідуальні форми роботи**, які включають в себе відвідування родини учнів, популяризацію сімейного виховання, консультування батьків з різних питань, виконання ними педагогічних доручень тощо.

Відвідування сім'ї учня є корисним і важливим заходом, який дозволяє педагогу краще пізнати дитину, її родину, умови життя, культурний рівень сім'ї, виробити єдині вимоги до виховання дитини, проконсультувати батьків з психолого-педагогічних питань тощо.

Проте є певні правила та рекомендації, яких має дотримуватися педагог у процесі відвідування родини. По-перше, необхідно заздалегідь домовитися про дату і час зустрічі, адже не завжди батьки можуть прийняти педагога вдома. По-друге, вчитель повинен підготуватися до відвідування: визначити

мету зустрічі; спланувати те, що хоче дізнатися; володіти інформацією про дитину, її сильні сторони та потреби: успіхи у навчанні, поведінку тощо. Потрете, вчитель може запропонувати допомогу батькам: порадити психолого-педагогічну літературу, лайфхаки у вихованні тощо [31, с. 28].

Слід зауважити, що під час відвідування родини вчитель має виявляти тактовність, обережність та педагогічну мудрість.

Популяризація (пропаганда) сімейного виховання – одна з найбільш ефективних форм співпраці з батьками, у разі їх умотивованості та зацікавленості питаннями педагогіки. З цією метою науковці радять використовувати ознайомлення батьків зі статтями з друкованих та електронних журналів відповідної тематики [31, с. 28].

Виконання батьками педагогічних доручень допомагає покращити взаєморозуміння між школою та сім'єю, створити сприятливі умови для розвитку дитини. Це можуть бути такі доручення, як допомога в організації екскурсій, заходів, зустрічей тощо, керівництво різними гуртками, клубами, сприяння в організації класної бібліотеки, допомога у вирішенні господарських проблем та питань матеріально-технічного забезпечення школи [31, с. 28-29].

Педагогічні консультації належить до найефективніших форм партнерської взаємодії, адже дозволяють надати індивідуальні конкретні поради батькам з того чи іншого питання.

Індивідуальні консультації та зустрічі дають можливість обмінятися інформацією батькам та фахівцям щодо проблем, які виникають у здобувача освіти, знайти шляхи їх усунення та прийти до спільного рішення [31, с. 28-29].

Колективні форми роботи передбачають групову або колективну взаємодію з батьками.

Тренінг для батьків проводиться у формі групової роботи для 12-15 осіб. Бажано, щоб на тренінгу були присутні обое батьків, у цьому випадку його результативність та ефективність зростає. Це активна співпраця

педагога з сім'єю, яка дозволяє вирішити нагальні питання, знайти шляхи вирішення проблемних питань [31, с. 30].

Педагогічний практикум та збори-практикуми проводяться з метою моделювання проблемної ситуації і знаходження ефективної стратегії для її розв'язання. Під час практикуму треба дослухатися до думок учасників, сприяти тому, щоб вони висловлювали власне бачення проблеми. Окрім цього, на зборах-практикумах важливо відпрацювати педагогічні уміння та навички батьків, тренувати їх педагогічне мислення [31, с. 30].

Круглий стіл є результативним, коли треба вивчити проблему з різних сторін, дізнатися про погляди всіх учасників заходу на питання, яке обговорюється, детально його розглянути [31, с. 30].

Батьківські читання – форма роботи, у процесі якої батьки мають змогу не тільки бути слухачами лекцій педагогів, але й ознайомитися та обговорити психолого-педагогічну літературу з питань, які їх цікавлять. Педагоги, психологи та бібліотекарі добирають літературу відповідно до запитів батьків [31, с. 30].

Ділова гра – форма роботи, за якої учасники можуть програти ситуацію, знайти шляхи вирішення реальної проблеми. Вона може мати форму змагання, але важливо не перетворювати її у протистояння. Не менш цікавою формою є *рольова гра*, яка сприяє активній залученості батьків до обговорення різноманітних питань, дозволяє їм побачити ситуацію очима дитини або педагога. У разі залучення дітей до рольових ігор зростає і розуміння ними важливості батьківських ролей [31, с. 31].

Дискусія є досить традиційною формою роботи, але не менш результативною, ніж інші. У процесі дискусії учасники освітнього процесу обстоюють свої думки, аргументують їх, займають певні позиції, дослухаються до думок один одного та знаходять компроміси у розв'язанні проблем [31, с. 31].

Батьківські ринги – це майданчик для дискусій та спілкування. Батьківський ринг проходить у формі відповідей на запитання, які

стосуються педагогічних проблем. Батьки самі обирають питання, які хочуть обговорити. На одне питання відповідає декілька сімей, у них можуть бути різні точки зору на певну проблему. Решта аудиторії не бере участі в дебатах, а лише оплесками підтримує погляди чи думки тієї чи іншої родини. Експерти батьківського рингу є фахівцями в галузі педагогіки чи психології. Вони визначають, які сім'ї, відповідаючи на запитання, найбільш близькі до правильної інтерпретації питань [31, с. 31].

Педагогічний лекторій – форма роботи, завдяки якій батьки дізнаються про актуальні проблеми сімейного виховання, мають змогу почути відповіді на питання, які їх цікавлять. Лекції готують провідні фахівці тієї чи іншої сфери [31, с. 31].

Батьківські конференції піднімають важливі питання сімейного виховання, а також питання, які мають вирішальне значення для розвитку суспільства. Це може бути обговорення таких питань, як гендерне виховання, інклюзивна освіта, мотивація дітей до навчання, зменшення їх тривожності тощо [31, с. 31].

Позакласний батьківський всеобуч є ефективною формою роботи для ознайомлення батьків з актуальними питаннями педагогіки та психології що стосуються навчання та виховання учнів різних класів [31, с. 32].

Університет педагогічних знань по суті є неформальною освітою для батьків, які мають змогу набути теоретичних знань та практичних умінь з різних психолого-педагогічних питань. Ця форма роботи може передбачати як лекційні, так і семінарські чи практичні заняття [31, с. 32].

День відчинених дверей є досить масштабною та важливою формою роботи, адже дає можливість продемонструвати батькам роботу закладу освіти. У цей день проводять екскурсії по закладу освіти, готують концертні програми, виставки учнівських робіт, зустрічі у класах. Метою заходу є привернення уваги батьків до актуальних проблем виховання та звіт про досягнення школи [31, с. 32].

Загальношкільні батьківські збори – важлива та ефективна форма, адже дозволяє закладу прозвітуватися про свою роботу перед батьківською спільнотою та вирішити нагальні питання. Такі збори проводять два рази на рік. На них відбувається ознайомлення батьків з документами, які регулюють діяльність закладу, напрямками його роботи, завданнями та результатами діяльності. Як правило, на таких зборах виступає директор школи, заступники з навчальної та виховної роботи, члени батьківського комітету, які звітуються про свою роботу. Під час таких зборів доцільно влаштувати батькам екскурсію закладом освіти, продемонструвати навчальні аудиторії, кабінет психолога, ресурсну кімнату, бібліотеку тощо [31, с 32].

Класні батьківські збори є результативною формою роботи, хоча і традиційною. Проте слід уникати зборів, під час яких педагог тільки критикує своїх учнів, їх навчальні досягнення та поведінку. Доцільно організувати батьківські збори на певну тематику, попередньо опитавши батьків щодо питань, які їх цікавлять [31, с. 33]. Це можуть бути такі актуальні зараз питання, як «Адаптація учнів першого класу до навчання», «Підвищення мотивації навчання учнів», «Зниження рівня тривожності учнів початкових класів», «Стресостійкість дітей та батьків під час війни» тощо.

Окрім традиційних батьківських зборів рекомендують проводити нетрадиційні, наприклад, *батьківські збори – консультації*. Основна їх мета – надати батькам інформацію, проконсультувати їх з приводу шкільного матеріалу, який вивчають учні. Науковці радять проводити консультації, використовуючи ті ж методи, за допомогою яких навчальних матеріал подається учням. Це може бути робота в парах, малих групах, вирішення проблемних питань тощо. Це дасть змогу проінформувати батьків щодо змісту програмного матеріалу, сприятиме їх залученню до освітнього процесу [31, с. 33].

Батьківські збори віч-на-віч – дають можливість батькам та вчителям провести конфіденційну зустріч один з одним. Під час таких зборів співбесідники обмінюються інформацією, знаходять вирішення проблем

конкретної дитини, батьки дізнаються більше про навчальні досягнення своєї дитини, її поведінку та отримують індивідуальну психолого-педагогічну допомогу чи консультацію [31, с. 33-34].

Відкриті заняття є ефективною формою, адже передбачають безпосереднє ознайомлення батьків з методикою проведення уроків, їх специфікою, програмними результатами навчання, тими вимогами, які висуває педагог. Це сприяє кращому порозумінню між сім'єю і вчителями, уникненню конфліктних ситуацій [31, с. 34].

Спільні уроки з батьками дозволяють ефективніше залучити батьківську спільноту до освітнього процесу. Одним із видів активності на такому уроці може бути парна робота батьків та дитини, що сприяє їх кращому порозумінню, надає можливість дітям побути вчителями для своїх батьків, плідно співпрацювати, розкрити свій навчальний потенціал [31, с. 34].

Збори-чаювання (солодкий стіл) дозволяють у неформальній обстановці вчителям, батькам та дітям краще зрозуміти один одного, поговорити, поділитися успіхами та невдачами [31, с. 34].

Цікавою формою роботи є *написання батьками творів-відгуків*. З першого по четвертий клас вони можуть писати про свої враження від навчання. Це дасть змогу відрефлексувати, поділитися думками з учителем, а вчителю краще пізнати сім'ю кожної дитини [31, с. 34].

Таким чином, батьки, учні та вчителі у рівній степені відповідають за результат навчання і мають бути рівноправними учасниками освітнього процесу, від яких залежить його якість, наповненість та ефективність. Форми співпраці можуть бути різними – традиційними чи інноваційними, але всі вони є важливими для успішного розвитку дитини. Вибір форм залежить від потреб конкретного класу, вчительської та батьківської спільноти, а також віку та індивідуальних особливостей дітей.

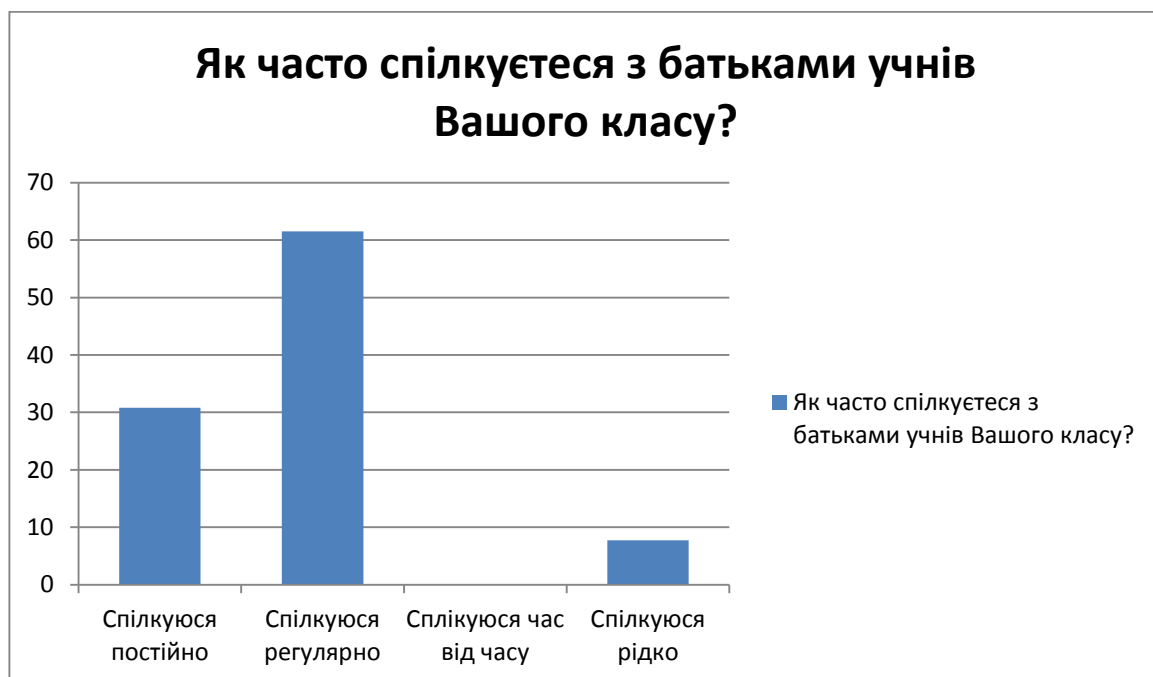
Але для того, щоб так співпраця була ефективною, необхідна активна залученість усіх сторін, їхня налаштованість на успіх та зацікавленість.

Батьки мають бути готовими до взаємодії, а школа – створити сприятливі умови для неї.

2.2. Емпіричне дослідження стану організації партнерської взаємодії школи та сім'ї

З метою виявлення стану партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного часу нами було проведено опитування вчителів початкових класів ЗЗСО № 33 м. Чернігова. В опитуванні взяло участь 13 вчителів, з них 8 осіб (61,5%) мають стаж роботи до 10 років, 3 особи (21,3%) – 10-20 років, 1 особа (7,7%) – 20-30 років та 1 особа (7,7%) – більше 30 років.

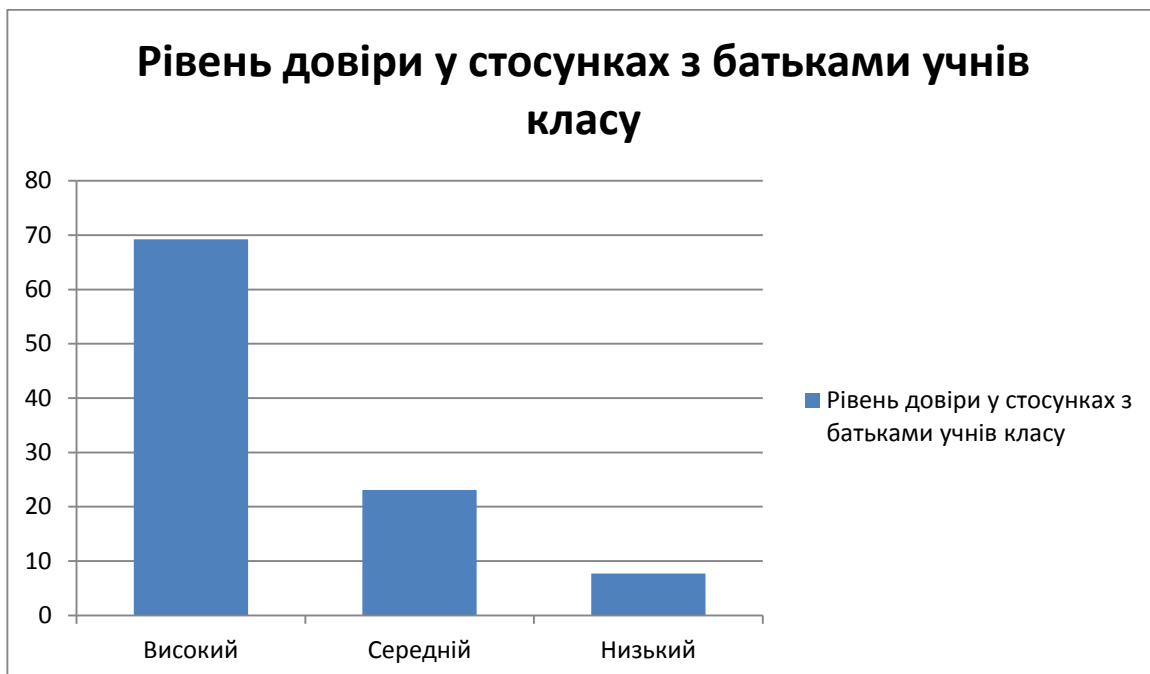
На питання «Як часто Ви спілкуєтеся з батьками учнів Вашого класу?» 30,8% відповіли, що спілкуються постійно, 61,5% спілкуються регулярно, 7,7% спілкуються рідко.

Рис. 2.1. Як часто Ви спілкуєтеся з батьками учнів Вашого класу

Відповіді на це питання свідчать про те, що не всі педагоги приділяють достатньо уваги взаємодії з батьками.

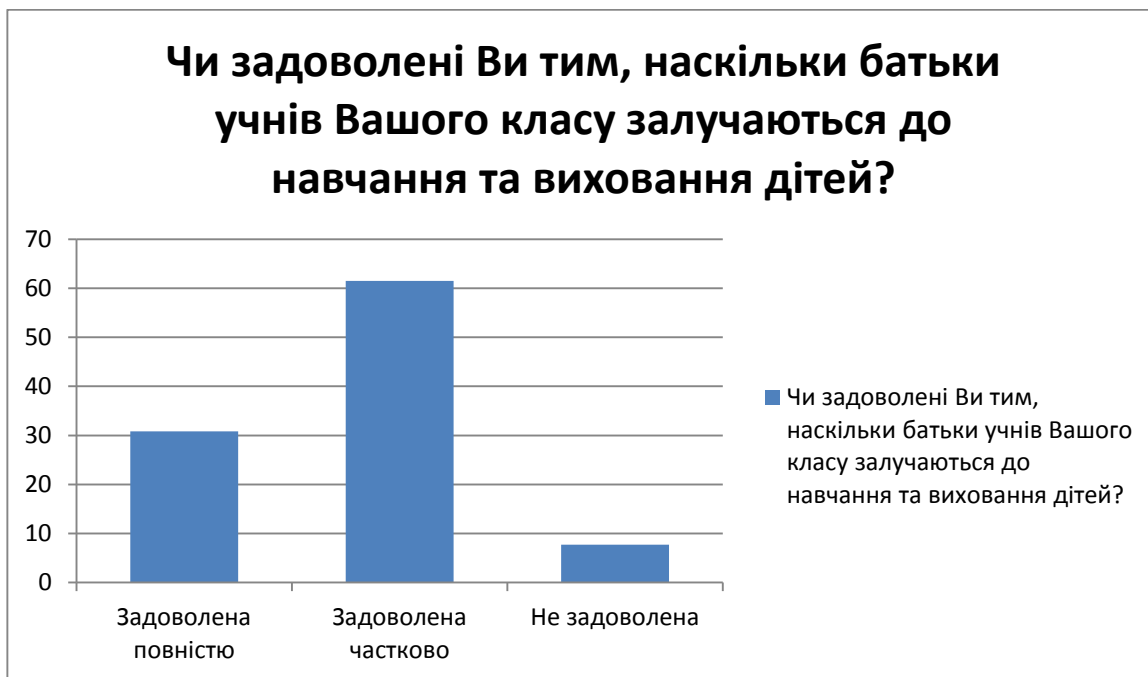
На питання «Як ви оцінюєте рівень довіри у Ваших стосунках з батьками учнів Вашого класу?» 69,2% респондентів відповіли, що рівень довіри є високим, 23,1% визначили його як середній, і 7,7% вказали, що рівень довіри низький.

Рис. 2.2. Як ви оцінюєте рівень довіри у Ваших стосунках з батьками учнів Вашого класу?

Цікаво, що відсоток низького рівня довіри у стосунках з батьками 7,7% збігається із відсотком респондентів, які відповіли, що з батьками спілкуються рідко.

На питання «Чи задоволені Ви тим, наскільки батьки учнів Вашого класу залучаються до навчання та виховання дітей?» отримали такі відповіді: 30,8% опитаних задоволені повністю, 61,5% задоволені частково і 7,7% респондентів не задоволені.

Рис. 2.3. Чи задоволені Ви тим, наскільки батьки учнів Вашого класу залучаються до навчання та виховання дітей?

Відповіді на це питання свідчать про недостатню залученість батьків до навчання і виховання дітей. Зауважимо, що відсоток незадоволених (7,7%) теж збігається з попереднім відсотком тих, хто вважає рівень довіри у стосунках низьким.

На питання «Які методи і прийоми партнерської взаємодії школи і сім'ї Ви використовуєте в умовах воєнного стану?» відповіді розподілилися таким чином (респонденти мали змогу обрати декілька варіантів): 61,5% респондентів обрали варіант «зустрічі батьків з учителями», стільки ж відсотків респондентів залучають батьків до позакласної діяльності, 100% комунікують з батьками через мобільні за стосунки Вайбер або Телеграм, 61,5% проводять батьківські збори, 84,6% інформують батьків щодо психолого-педагогічної підтримки дітей в умовах воєнного стану, 38,5% проводять тренінги, ділові ігри, майстер-класи, 7,7% практикують дні самоврядування та проведення уроків батьками, 46,2% проводять святкові заходи, 7,7% обрали варіант інше і зазначили, що проводять спільне волонтерство діти-батьки-вчителі. Цікаво, що тільки одна вчителька

написала про спільне проведення волонтерських заходів, адже відомо, що колектив школи активно проводить таку роботу.

Рис. 2.4. Які методи і прийоми партнерської взаємодії школи і сім'ї Ви використовуєте в умовах воєнного стану?

Таким чином, найбільш популярними видами робіт виявилися комунікація через мобільні застосунки та інформування батьків щодо підтримки дітей у воєнний час. Стовідсотковий вибір респондентами спілкування через застосунки Вайбер, Телеграм тощо зумовлений зручністю та швидкістю інформування батьків.

На питання «Які проблеми виникають у вас у процесі взаємодії з батьками учнів вашого класу в умовах воєнного стану» отримали досить цікаві відповіді. Лише у трьох респонденток, а це 23% не виникало проблем у взаємодії з батьками, інші опитані дають такі відповіді на це питання, цитуємо: «відсутність бажання у батьків комунікувати», «батьки не цікавляться навчанням дітей», «недоступність зв'язку, тривожність батьків», «Проблеми такі ж як і у невоєнний час. Батьки приділяють мало уваги навчанню дітей», «Деякі сім'ї виїхали за кордон і навчаються паралельно в двох навчальних закладах, це додаткове навантаження і для дітей, і для їх батьків та вчителів», «Батьківська зайнятість, декотрі батько і мати на

фронті», «Батьки загрузені на роботі і тому мало приділяють уваги дітям (принаймні так пояснюють)», «Підвищена тривожність батьків за свою дитину, яка часом переростає у гіперопіку», «Безвідповідальне ставлення».

Таким чином, основні проблеми, які виникають у вчительок при взаємодії з батьками стосуються питань мотивації до навчання і пов'язаною з військовою тривожністю батьків.

На питання «Які заходи ви вживаєте для вирішення цих проблем?» відповіді отримали такі: семеро респонденток (54%) написали, що проводять індивідуальні консультації, бесіди, тренінги, бесіди, спілкуються з батьками з приводу надання допомоги учневі в опануванні певних тем, проводять бесіди про важливість та підтримку батьків для дітей, обговорюють питання, одна опитана (7,7%) намагається залучати батьків до освітнього процесу шляхом діалогу та тренінгів, одна респондентка (7,7%) здійснює індивідуальне навчання (сімейного та екстернатного типу), одна опитана (7,7%) проводить психологічні тренінги та залучає психолога, троє респонденток (23%) не вживають жодних заходів.

Відповіді свідчать про значну роботу, яка проводиться педагогами, проте тривожить те, що деякі вчительки байдуже ставляться до вирішення нагальних проблем. Ймовірно, це відбувається через емоційне вигорання та втому.

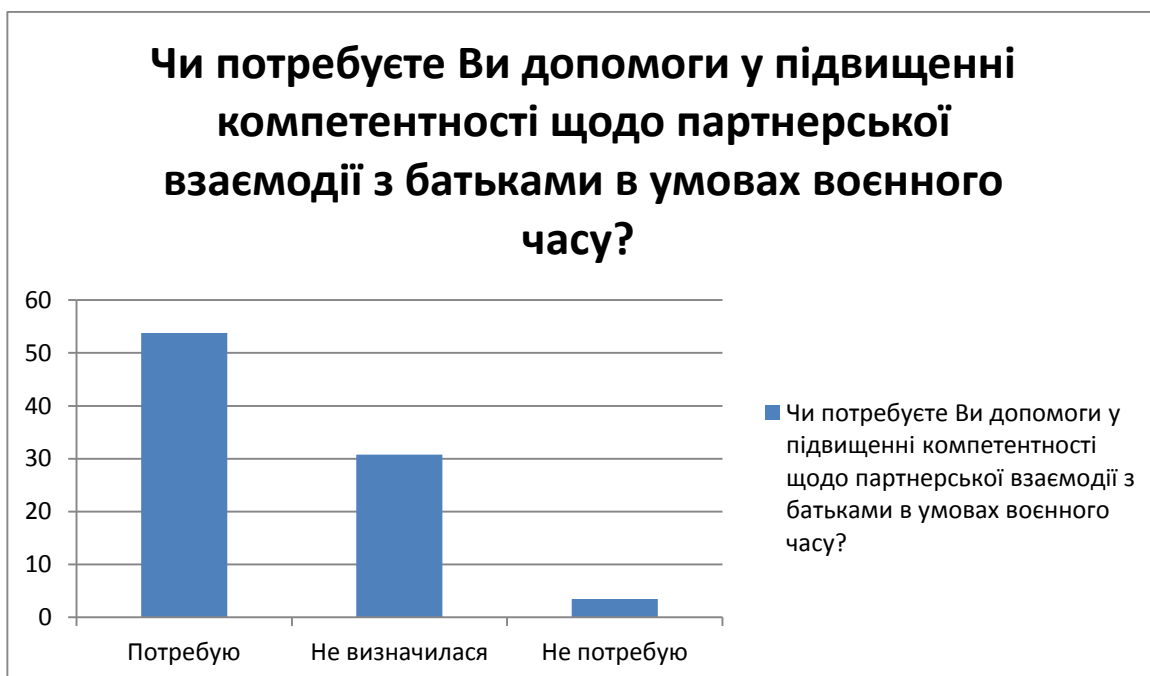
Відповіді на питання «Які зміни в методах і прийомах партнерської взаємодії школи і сім'ї, на вашу думку, були б необхідними в умовах воєнного стану?» засвідчили інтерес опитаних до проблеми партнерської взаємодії в умовах воєнного стану. Деякі пропонують свої шляхи вирішення проблем, а деякі хотіли б дізнаватися про це.

Отже, ми отримали такі відповіді щодо змін у методах і прийомах партнерської взаємодії в умовах воєнного стану: «Роздуми над проблемами разом», «Проведення тренінгів для батьків з правильної організації та мотивації учнів щодо навчання та виховання в умовах воєнного стану», «Перейти на онлайн сповіщення, без батьківських зборів», «Важливо донести

батькам, що в першу чергу вони відповідальні за своїх дітей», «Важливо забезпечити психологічну підтримку», «Проведення тренінгів. Запрошувати батьків на уроки, щоб вони краще орієнтувались у матеріалі, який ми вивчаємо і могли надати необхідну допомогу своїм дітям, щоб вони бачили, як їхня дитина працює на уроці. Запрошувати батьків проводити уроки», «Необхідним є збільшення взаємної психологічної підтримки як для учнів і батьків, так і для вчителів», «Частіші все шкільні зустрічі у формі майстер-класів, психологічного розвантаження і так далі», «Довіра та відповідальність», «Корисно було б, щоб на батьківських зборах була можливість проводити тренінги з відповідними спеціалістами».

Отже, відповіді респондентів на це питання свідчить про їх умотивованість до проведення змін.

На питання «Чи потребуєте Ви допомоги у підвищенні компетентності щодо партнерської взаємодії з батьками в умовах воєнного часу?» отримали такі відповіді: 53,8% учительок потребують такої допомоги, 30,8% не визначилися і 15,4% не потребують.

Рис. 2.5. Чи потребуєте Ви допомоги у підвищенні компетентності щодо партнерської взаємодії з батьками в умовах воєнного часу?

Результати нашого опитування дали змогу виокремити експериментальну та контрольну групи. В експериментальну групу, де проводився формувальний етап експерименту, ми відібрали 7 вчительок, які потребували додаткової допомоги щодо організації партнерської взаємодії з батьками в умовах воєнного стану. Стаж роботи у п'ятьох респонденток (38%) – до 10 років, у двох (15%) – 10-20 років. З цією групою ми провели ряд заходів, спрямованих на задоволення їх запитів щодо співпраці з родиною.

Формувальний етап експерименту проводився з вересня по листопад 2023 року. Мета – підвищення обізнаності педагогів щодо взаємодії з батьками в умовах воєнного стану.

У процесі формувального експерименту нами було проведено:

1. два семінари з елементами тренінгу на теми, які цікавили педагогів: «Психолого-педагогічна підтримка батьків в умовах воєнного стану» (Додаток А) та «Як батькам змотивувати дитину вчитися під час війни?» (Додаток Б),
2. дібрано та поширено методичні матеріали для вчителів і батьків щодо їх психолого-педагогічної підтримки (додаток В),
3. організовано спільний захід для батьків, вчителів та дітей з метою допомоги військовослужбовцям.

1. Метою семінару-тренінгу «Психолого-педагогічна підтримка батьків в умовах воєнного стану» було: підвищити компетентність вчителів щодо психолого-педагогічної підтримки батьків в умовах воєнного стану; навчити їх ефективним методам спілкування з батьками, які переживають стрес; розширити знання і практичні навички щодо залучення батьків до освітнього процесу.

Теоретична частина семінару відбувалася з елементами групової практичної роботи і включала обговорення таких питань, як:

- Особливості реакцій на стрес батьків і дітей в умовах воєнного часу

- Важливість партнерської взаємодії педагогів і батьків
- Форми та методи взаємодії з батьками
- Як надавати психолого-педагогічну підтримку батькам
- Як залучати батьків до освітнього процесу

Практична частина передбачала роботу в малих групах з метою розробки планів взаємодії з батьками в умовах воєнного стану, надання практичних порад щодо психолого-педагогічної підтримки батьків.

На заключній частині відбулося підведення підсумків та рефлексія.

Мета семінару-тренінгу «Як батькам змотивувати дитину вчитися під час війни?» полягала у наданні вчителям інструментів та стратегії для успішної мотивації дітей до навчання в умовах воєнного стану, розвивати педагогічні навички впливу на мотивацію та підтримку.

Теоретична частина включала обговорення таких питань, як:

- Вплив стресу на навчання та розвиток.
- Визначення особливостей мотивації в умовах нестабільності.
- Засоби підтримки психічного здоров'я дітей та їхніх батьків.

Практична частина включала робота в малих групах та обговорення таких питань, як: використання педагогічних прийомів для збудження інтересу до навчання; розробка індивідуальних підходів до мотивації учнів.

Заключна частина полягала у підведенні підсумків та проведенні рефлексії.

2. Окрім цього, ми скористались матеріалами сайтів ЮНІСЕФ та Інституту модернізації змісту освіти (ІМЗО), які знаходяться у вільному доступі, і надали їх для ознайомлення та подальшого застосування вчителям та батькам. Так, нам було використано такі матеріали: картки для дихальних практик стабілізації від Світлани Ройз, які сприяють зниженню рівня тривожності, дозволяють контролювати рівень стресу [4]; картки сили для терапевтичної роботи цієї ж авторки [18]; рекомендації для батьків, якщо

дитина не може заснути [59], поради для батьків, які дозволять їм налагодити свій сон [59], брошуру «Поради батькам під час війни», в якій надаються рекомендації батькам щодо щеплень, гігієни, дитячої харчування тощо [38], буклет «Чим зайняти дитину в надзвичайній ситуації», в якому розміщено ігри та заняття для дітей, які переживають стрес, невизначеність та страх; довідник для батьків й опікунів щодо допомоги дітям з психологічними травмами [10], а також інформаційно-методичні матеріали «Як вчити та навчатися в умовах війни» [56].

3. Нами було організовано захід для всіх учасників освітнього процесу з метою допомоги військовослужбовцям. Це не була святкова чи концертна програма. Ми співпрацювали з волонтерами щодо задоволення запитів військовослужбовців, збирали потрібні їм речі та відправляли волонтерам для подальшої передачі на фронт. Окрім цього, діти, батьки та вчителі долучалися до збору картону, пробок з під поліетиленових пляшок, залізних банок для виготовлення окопних свічок. Це сприяло національно-патріотичному вихованню та відчуттю корисності і затребуваності.

Після проведення семінарів-тренінгів та надання методичних матеріалів ми опитали учителів щодо їх задоволеності якістю отриманої підтримки. Ми провели анонімне анкетування, запропонувавши дати відповіді на питання: «Наскільки ви задоволені отриманою підтримкою?», «Які побажання чи рекомендації ви можете дати після проходження семінарів?».

Результати засвідчили, що 100% вчителів залишилися задоволеними наданою їм підтримкою і 71% висловили побажання проводити подібні семінари-тренінги частіше.

Таким чином, результати проведеного нами формувального експерименту засвідчили його ефективність та результативність. Надалі заплановано проведення тренінгів для вчителів та батьків на тему: «Як якісно поєднувати роботу і батьківство», «Ресурси для батьків та вчителів».

2.3. Методичні рекомендації щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану

В умовах сучасних викликів, які стоять перед українською системою освіти, та з метою реалізації Державного стандарту початкової освіти, пріоритетними виступають такі напрямки освітньої діяльності:

- Організація освітнього процесу у різних формах (очне/дистанційне/змішане),
- Удосконалення навчальних досягнень учнів 1-4 класів шляхом формування у них ключових компетентностей та розвитку індивідуальних здібностей,
- Подолання освітніх втрат,
- Підвищення ролі національно-патріотичного виховання,
- Забезпечення безпеки життєдіяльності шляхом підвищення рівня поінформованості та знань учнів про правила поведінки в надзвичайних ситуаціях;
- Психолого-педагогічний супровід та допомога учасникам освітнього процесу в умовах воєнного стану [17, с. 1].

Тому з метою відповідності освіти потребам суспільства, підвищення ефективності освітнього процесу, його якості важливо забезпечити партнерство сім'ї та школи. Адже батьки в Новій українській школі мають брати активну участь в освітнього процесу, а не стояти осторонь.

Школа, яка враховує сімейні цінності, підтримує інтереси батьків і поважає їхню різноманітність, має більше шансів на ефективну взаємодію з батьками та їхню залученість до освітнього процесу. Тому педагогічному персоналу важливо створити привітну атмосферу у закладі освіти – підтримуюче середовище, в якому всі учасники освітнього процесу відчують себе комфортно та безпечно [33, с. 3].

Для такої атмосфери характерно прийняття та доброзичливе ставлення до всіх учасників освітнього процесу, незалежно від їхніх індивідуальних

особливостей, справедливе та рівне ставленням до всіх; свобода і творчістю, які дозволяють дітям розвиватися та проявляти себе; ненасильницьке спілкування, яке базується на повазі та розумінні; турбота про фізичне, психічне та емоційне здоров'я всіх учасників освітнього процесу [33, с. 3].

Основними шляхами створення сприятливого середовища та атмосфери для ефективної співпраці всіх учасників освітнього процесу, зокрема в умовах воєнного стану, є

- Створення атмосфери довіри та взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу.
- Забезпечення комфортних умов для навчання та виховання, які враховують індивідуальні потреби та особливості учасників освітнього процесу.
- Виховання в учасників освітнього процесу цінностей демократії та поваги до різноманітності [33, с. 3].

Це сприятиме формуванню довіри та закладатиме основу для подальшого партнерства. Батьки можуть допомагати своїм дітям у навчанні, брати участь у позаурочній діяльності та співпрацювати з педагогами.

Отже, спільна робота закладу освіти і сім'ї, як в умовах воєнного стану, так і післявоєнного, повинна базуватися на таких основних положеннях:

- Узгодження вимог до навчання, виховання та розвитку дітей.
- Створення атмосфери довіри та взаєморозуміння між батьками та педагогами.
- Надання взаємної підтримки в освітньому процесі.
- Вивчення досвіду сімейного виховання та поширення його серед батьків.
- Використовування позитивних методів сімейного виховання в роботі школи.
- Залучення батьків до різноманітних форм і методів роботи з дітьми.

Школа може взаємодіяти з батьками різними способами, як традиційними, так і сучасними. Основними традиційними формами взаємодії з батьками є:

- Відвідування сім'ї з метою розуміння умов життя дитини, її сімейних стосунків та особливості виховання.
- Індивідуальні бесіди як одна з найбільш ефективних форм взаємодії, оскільки дозволяє обговорити з батьками будь-які питання, пов'язані з навчанням та вихованням дитини.
- Групові консультації.
- Батьківські збори для обговорення загальних питань навчання та виховання дітей у класі.
- Лекції для батьків з метою отримання нової інформації про педагогіку, психологію та інші питання, пов'язані з навчанням та вихованням дітей.
- Куточки для батьків з корисною для них інформацією.
- Тематичні виставки для знайомства з роботою школи, а також з результатами навчання та виховання дітей.
- Дні відкритих дверей дозволяють батькам відвідати школу та побачити, як навчаються та виховуються їхні діти.

Окрім цього, ефективним є використання нетрадиційних методів взаємодії, які представлено в таблиці

Індивідуальна взаємодія	Групова взаємодія	Колективна взаємодія
Діалог, інтерактивне заняття	Дискусія, ігрове проектування, презентація ідей родинного виховання, психолого-педагогічний тренінг, спільна	Батьківська конференція, благодійна акція, вернісаж, волонтерський проект, тематична акція

	проектна діяльність	
	«Відкритий мікрофон», «мозковий штурм», відеолекторій, воркшоп, геокешинг (пошук схованих предметів), дискусійна платформа, педагогічний брифінг, соціальний диктант з творчим завданням, ток-шоу, флешмоб	
Аналіз конкретних проблемно-пошукових, дослідницьких ситуацій, ситуацій емоційно-моральних переживань		
Наочно-письмова взаємодія		
Бібліомікс, буктрейлер, буккросинг, веб-сайт для батьків, відеоблог, електронна бібліотека, кейс відеоматеріалів із різноманітних питань навчання і виховання дітей, марафон листів дітей до батьків		

Співпраця з батьками в умовах воєнного стану є особливо актуальною, адже через те, що формат освітнього процесу (дистанційно, змішано, очно) може змінюватися залежно від безпекової ситуації [25], участь батьків в освіті дітей відіграє помітну роль.

Тому, в першу чергу, необхідно з'ясувати запити батьків, проаналізувати їх та визначити найбільш ефективні та результативні форми співпраці.

Ми переконані, що особливого значення в умовах воєнного стану та дистанційного/змішаного навчання набуває інформаційна безпека дітей.

Особливо це важливо для дітей, які перебували в зоні бойових дій та внутрішньо переміщених. Шкідливий вплив негативної інформації на психіку дітей можна подолати лише за допомогою систематичної взаємодії вчителів з батьками. Педагоги можуть допомогти батькам, ознайомивши із тим, наскільки негативно може впливати небезпечна інформація на здоров'я дітей, важливістю встановлення чіткого режиму дня молодших школярів; способами контролю за перебуванням дітей в мережі Інтернет.

Необхідно пояснити батькам важливість встановлення контент-фільтрів, так званих систем батьківського контролю, які дозволяють захистити дітей від небажаного вмісту мережі, роблять пошук та перегляд інформації безпечним [17, с. 3].

Батьки мають обговорити з дітьми і правила поведінки в Інтернеті та допомагати вчителям формувати у дітей безпечні та відповідальні звички роботи в мережі. Це стосується правил спілкування, важливості нерозголошення приватної інформації чи власних фотографій тощо.

На нашу думку, доцільно ознайомити батьків із правилами роботи за комп'ютером для дітей певного віку, необхідністю влаштовувати перерви для відпочинку, знаття втоми очей [17, с. 3].

Доцільною, на наш погляд, є рекомендація, надана МОН України щодо організації освітнього процесу у 2023/2024 н. р. у ЗДО, з приводу ознайомлення батьків з протоколом безпеки у разі оголошення повітряної тривоги [39]. На нашу думку, батьки учнів початкових класів теж повинні знати, як відбувається евакуація дітей та педагогів до укриття, а також як діяти самим, якщо вони опинилися біля закладу в цей час. Знаючи цю інформацію, батьки зможуть обговорити її з дітьми, знизити їх рівень тривожності.

Ми пропонуємо розмістити ці протоколи у скороченому вигляді на офіційних сайтах закладів освіти, надати їх батькам в електронному чи в паперовому вигляді, обговорити на батьківських зборах тощо.

Важливо в умовах забруднення території України вибухонебезпечними предметами та мінами проводити інформування батьків щодо безпечної поведінки дітей та унеможливити контакти із такими речами. Адже, за даними ЮНІСЕФ, Україна є країною з високим рівнем мінування. Тільки спільними зусиллями можна сформувати у дітей безпечну поведінку при контактах із вибухонебезпечними предметами. Для цього варто проводити просвітницьку роботу та залучати відповідних фахівців. Радимо використовувати матеріали сайту ЮНІСЕФ з розділу про мінну небезпеку та

матеріали із сайту Безпека.інфо: Все про мінну безпеку [3]. Цікавим, на нашу думку, є використання загадок, розмальовок, мультфільмів, а також покрокової інструкції для дорослих «Як навчити дітей мінної безпеки» [58].

Важливим є наповнення відповідним контентом офіційних сайтів школи, адже дозволяє педагогам інформувати батьків щодо важливих подій, питань тощо. Гарним прикладом наповненості вкладки «Для батьків» можна вважати сайт СЗОШ №2 I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов м. Чернігова. У ній розміщено підвкладку «Батьківський лекторій», де подано інформацію про те, як забезпечити дітей під час серфінгу в Інтернеті, корисні матеріали щодо протидії боулінгу та рекомендації щодо організації освітнього процесу на партнерських засадах; у підвкладці «Першокласникам» подано інформацію про правила прийому, а підвкладка «Харчування» містить інформацію про організацію харчування у школі [45].

Звернемо увагу, що масові заходи (свята, вистави тощо) із запрошенням на них батьків в умовах воєнного часу проводити недоречно. Адже у разі оголошення повітряної тривоги всі присутні мають перейти в укриття, а як правило, такі укриття розраховано на спільноту школи, тому всіх розмістити буде проблематично. У цьому випадку саме адміністрація школи несе відповідальність за безпеку батьків.

Слід звертати особливу увагу на ті родини, які вимушено виїхали з України і перебувають за кордоном. Діти вимушених переселенців можуть навчатися за дистанційною, сімейною формою навчання, паралельно в двох закладах (українському та за місцем проживання). Педагоги та батьки мають об'єднати зусилля, щоб забезпечити дітям доступ до української освіти.

Можна порекомендувати використання таких освітніх платформ як «Українська дистанційна школа», «Атмосферна школа», дистанційна школа «Оптіма» та ін., які відкрили безкоштовний доступ до навчальних матеріалів. Повний перелік можна знайти на сайті МОН України [9]. Ці ресурси допоможуть дітям продовжувати навчання, формувати свою патріотичну позицію та соціально-громадянську компетентність.

Через те, що Чернігів та Чернігівщина перебували в зоні активних бойових дій, значна кількість дітей мають ознаки посттравматичного стресового розладу. Слід ознайомити батьків із його проявами. Це можуть бути такі фізичні розлади, як порушення сну, розлади апетиту, болі в ділянці серця чи головний біль, нудота, енурез, заїкання тощо. Емоційні розлади можуть виявлятися у спалах гніву, дратівливості, замкнутості, бажанні постійного схвалення тощо. Когнітивні розлади виявляються у зниженні концентрації уваги, відсутності мотивації до навчання, байдужості та ін. Поведінкові розлади – повернення до поведінки, властивої більш ранньому віку, жорстокість у поводженні з тваринами, брехливість, крадіжки тощо [57, с. 131].

Важливо налагодити співпрацю з батьками щодо зменшення таких проявів. Це можна організувати через розповсюдження серед батьків зазначених нами матеріалів із сайтів ЮНІСЕФ, ІМЗО та ін. Окрім цього, ми радимо ознайомити батьків із різними вправами, техніками, які можна використовувати для зниження рівня тривожності, зменшення проявів панічних атак, відновлення рівноваги.

Це можуть бути дихальні техніки: дихання «За квадратом», «Надуваємо кульку», «Маленький зайчик», «Зігріємо метелика» та ін. (Додаток Г). Наприклад, техніка «Дихання за квадратом» передбачає дихання за уявним квадратом, де кожна його сторона відповідає за вдих, затримку дихання, видих та знову затримку дихання. Можна намалювати квадрат, показувати його сторони та проговорювати: «вдих (на 1-2-3-4), затримка дихання (на 1-2-3-4), видих (на 1-2-3-4), затримка (на 1-2-3-4)» [56].

Корисним, на нашу думку, буде ознайомлення батьків із психогімнастичними вправами: «Сонечко», «Тренуємо емоції», «Ласкаві лапки» та ін. (Додаток Д) [17, с. 43].

Радимо ознайомити із тілесними техніками для боротьби зі стресом: «Я малюю, а ти відгадай», «Самообійми», «Овації для тіла» та ін. (додаток Е), а

також вправами для зняття з м'язового напруження: «Струсимо водичку з рук», «Кулачки-силачі», «Добра тварина» (Додаток Е) [17, с. 45].

Цікавими для батьків можуть бути арт-терапевтичні вправи, які можна проводити з дітьми: казкотерапія «Чому у кактуса колючки», «Самотня Зірка», «Казка, що ожила» та ін. [17, с. 46], ізотерапія «Кольорові долоньки», «Каракулі», «Ляпки. Монотипія» та ін. (Додаток Ж) [17, с. 47-48].

Корисно ознайомити із вправами для релаксації та нормалізації самопочуття: «Подорож на хмаринці», «Берег моря», «Водоспад» та ін. (Додаток З) [17, с. 49].

Також слід налаштовувати батьків на те, що вони мають бути підтримкою для своїх дітей. Для цього можна запропонувати слова підтримки для дітей під час важких періодів: «Я поруч», «Ми в безпеці», «Я турбуюсь про тебе», «Я тебе люблю» та ін.

У разі, якщо дитина переживає горе, необхідно комунікувати з батьками і пояснити, як треба спілкуватися з нею. По-перше, слід наголосити, що батьки мають демонструвати спокій та впевненість і пояснити дитині, що вони її люблять, що дитина не винна, в тому, що трапилося, що батьки зроблять все необхідне, щоб турбуватися про неї, що всі почуття дитини зараз є нормальними [57, с. 116].

На наш погляд, слід звернути увагу і на те, що батьки можуть відчувати депресію, апатію, знижений емоційний фон, бути втомленими і виснаженими, що негативно відбиватиметься на дітях. З метою зниження таких проявів у батьків, слід надавати прийоми самодопомоги, які дозволять нормалізувати їх стан. Наприклад, це може бути складання батьками плану самодопомоги на кожен день: у першу колонку треба вписати ті речі, що приносять задоволення для себе, а в другу – ті, що приносять задоволення, коли їх виконувати з кимось [57, с. 50]. Головна мета цієї вправи: показати батькам, що вони мають значну кількість ресурсів для самодопомоги.

Доцільно також запропонувати вправу «Вдячність», під час якої запропонувати батькам написати, що їх підбадьорює, що допомагає

триматися, кому вони вдячні і за що. Таким чином ми говоримо з батьками про вдячність як спосіб самопомоги [57, с. 51].

Цікавою є вправа «Турбота про себе» на прикладі вкладишів із жувальної гумки «Love is...». Можна запропонувати батькам пригадати ці вкладиші та продемонструвати деякі з них. Після цього попросити написати десять пунктів, як вони можуть виявляти турботу про себе. Слід звернути увагу батьків на постійність та систематичність такої турботи та позитивне налаштування [57, с. 65].

Важливим для дітей є підтримка їхніх зусиль у навчанні батьками. Але спершу батькам слід зрозуміти, які здібності, навички в неї розвинені краще, у яких видах діяльності дитина успішна, що в неї добре виходить, які сильні сторони в дитини необхідно підтримати, щоб вона відчувала задоволеність та радість від життя і навчання [57, с. 111].

Варто не залишати батьків сам на сам з проблемами, які є в сім'ї. У разі необхідності вчитель може організувати консультації батьків із спеціалістами (психологами, юристами, медичними працівниками, соціальними педагогами та ін.) відповідно до потреб родини. За неможливості проведення консультації в очному режимі доцільно скористатися онлайн-платформами для дистанційної зустрічі.

Волонтерська робота може відбуватися у вигляді спільних проєктів. Спільні проєкти школи і сім'ї можуть бути спрямовані на підтримку дітей, допомогу переселенцям, відновлення школи тощо. Вони дозволяють об'єднати зусилля батьків і педагогів для вирішення важливих завдань.

При розробці спільних проєктів школи і сім'ї важливо враховувати такі фактори:

- проєкти повинні бути спрямовані на досягнення конкретних цілей, які є важливими для всіх учасників;
- обов'язковим є залучення батьків, їх зацікавленість та розуміння значущості діяльності;

- наявність ресурсів, за допомогою яких можна реалізувати ці проєкти.

У воєнний час особливо актуальними є проєкти, пов'язані з допомогою військовим – плетіння сіток, виготовлення окопних свічок тощо.

Ефективною формою взаємодії є спілкування у батьківських чатах. У сучасних умовах електронні засоби комунікації є незамінним інструментом для підтримки зв'язку між школою і сім'єю. Вони дозволяють швидко і легко спілкуватися, обмінюватися інформацією та матеріалами.

Проте, на нашу думку, всім учасникам чату важливо дотримуватися правил під час комунікації:

- надсилати тільки перевірену, підтверджену інформацію, не поширювати чутки,
- намагатися підтримувати один одного, ділитися корисними ресурсами,
- поважати співбесідників,
- не скаржитися та не дорікати один одному,
- бути обережними з особистою інформацією, щоб не наразити на небезпеку себе та інших,
- пропонувати допомогу, якщо у когось виникли труднощі.

На наше переконання, одним із ключових напрямків національно-патріотичного виховання є спілкування в побуті українською мовою. Тому вчителю необхідно тісно співпрацювати з батьками щодо лагідної українізації. Цьому будуть сприяти такі заходи, як створення та поширення інформаційних буклетів, відеороликів щодо важливості спілкування рідною мовою, проведення тематичних заходів, лекцій, майстерок, безкоштовних курсів для батьків щодо вивчення української мови, залучення їх до вебінарів тощо.

Зустрічі батьків з учителями – це традиційна форма взаємодії, яка дозволяє обговорити актуальні питання навчання та виховання дітей. У

умовах воєнного часу зустрічі можна проводити онлайн або в офлайн-форматі, якщо це можливо.

Онлайн-зустрічі мають ряд переваг. Вони дозволяють зберегти зв'язок з батьками, які проживають в різних містах або країнах. Крім того, вони можуть бути більш зручними для батьків, які мають обмежений час або можливість відвідати школу особисто.

Офлайн-зустрічі дозволяють налагодити більш особистий контакт з батьками, краще зрозуміти їхні потреби та запити.

Зустрічі повинні проводитися в зручній для батьків час і в місці, яке буде для них доступним. Слід обирати актуальні та цікаві теми для батьків та зручний формат, щоб батьки могли активно брати участь в обговоренні.

Залучення батьків до організації позакласної діяльності дозволяє батькам не тільки підтримувати зв'язок з школою, а й безпосередньо брати участь у житті дітей. У умовах воєнного часу можна запропонувати батькам допомогти в організації онлайн-занять, волонтерських проєктів тощо.

Онлайн-заняття можуть бути спрямовані на підтримку дітей, розвиток їхніх творчих здібностей тощо. Вони дозволяють батькам брати участь в освітньому процесі своїх дітей, навіть якщо вони проживають в інших містах або країнах.

При залученні батьків до організації позакласної діяльності важливо враховувати інтереси дітей, адже активності, до яких залучаються батьки, повинні бути цікавими. Окрім цього, варто звертати увагу на те, щоб батьки могли брати участь в них без зайвого навантаження.

Таким чином, для того, щоб партнерська взаємодія була ефективною, важливо дотримуватися принципів взаємної довіри, яка є основою для будь-яких партнерських відносин та взаємної поваги, яка передбачає визнання цінності думки та досвіду кожного з партнерів.

Основними особливостями партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану є:

- підтримка психічного здоров'я всіх учасників освітнього процесу,

- ознайомлення батьків та учнів з правилами безпеки,
- спрямованість на подолання освітніх втрат та підвищення мотивації до навчання,
- посилення ролі національно-патріотичного виховання.

Висновки до 2 розділу

Визначено алгоритм функціонування моделі партнерської взаємодії школи та родини, який включає такі етапи, як визначення цільових установок, вибір стратегії, діяльність, моніторинг та корекція.

З'ясовано, що основними формами налагодження партнерських стосунків є індивідуальні форми роботи та колективні, які передбачають різні види діяльності, такі як відвідування родини, пропаганда сімейного виховання, виконання доручень, консультації, батьківські збори, тренінги для батьків, круглі столи, ділові ігри та ін.

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили потребу педагогів у підвищенні рівня обізнаності щодо особливостей організації партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного часу.

Під час формувального етапу ми провели два семінари з елементами тренінгу, дібрали та поширили методичні рекомендації для батьків щодо підтримки дітей в умовах воєнного часу, а також провели спільний захід з батьками волонтерського спрямування.

Результати засвідчили ефективність формувального експерименту та задоволеність його учасників.

Методичні рекомендації щодо особливостей партнерської взаємодії в умовах воєнного часу було розроблено з урахуванням Державного стандарту початкової освіти та тих викликів, які стоять перед українськими школами. Нами запропоновано проводити інформування батьків щодо надання психолого-педагогічної підтримки дітям (дихальні вправи, тілесні техніки, елементи арт-терапії тощо), інформаційної безпеки, протоколів безпеки у разі

оголошення повітряної тривоги, поведінки при контактах із вибухонебезпечними предметами тощо. Ефективними формами взаємодії вважаємо розміщення корисної інформації на сайтах шкіл, рекомендації родинам, які перебувають за кордоном, платформ з безкоштовним доступом до матеріалів за українськими навчальними програмами, проведення консультацій з фахівцями, волонтерська робота тощо.

ВИСНОВКИ

1. Педагогіка партнерства – це освітня парадигма, один із ключових компонентів Концепції Нової української школи. На основі теоретичного аналізу нами з'ясовано, що сутність педагогіки партнерства полягає у взаємодії та співпраці всіх учасників освітнього процесу (батьків, учителів, учнів) на засадах рівності, підтримки, допомоги з метою досягнення спільних освітніх цілей.

Основними ознаками педагогіки партнерства є: навчання без примусу, висування ціннісних цілей, самовизначення, педагогіка конкретної дії (конкретної мети), переборення інтелектуальних труднощів у колективній творчій діяльності, подання матеріалу у великих блоках, застосування опор, використання методики «занурення», спільне планування індивідуального темпу навчання, самоаналіз у процесі підведення підсумків роботи учнів, вільний вибір, створення інтелектуальної атмосфери в класі, випереджувальне навчання, диференційоване навчання, колективна творча виховна праця, участь дітей в оцінюванні і контролі діяльності, ідея життєтворчості та планомірне і постійне залучення батьків до спільної роботи.

Аналіз досліджень сучасних вітчизняних науковців дає змогу зробити висновки про актуальність та важливість проблеми організації партнерської взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Зокрема, досліджуються такі питання, як витоки педагогіки партнерства (О.Гриневич, І.Шкурко), умови ефективної співпраці сім'ї та школи (О.Кисла, Т.Ландар), особливості реалізації педагогіки партнерства за кордоном (М.Єпіхіна, Г.Шевчук), педагогічний інструментарій (В.Желанова, М.Єпіхіна), основні чинники успішної взаємодії та її форми (А.Кондратьєва, Т.Бабко, О.Банах, А.Вознюк, Г.Коломоець, Л.Кудрик, О.Мельник) та ін. Проте бракує розвідок, присвячених особливостям організації педагогіки партнерства в умовах воєнного часу.

2. Партнерська взаємодія школи та сім'ї є однією з основних рис педагогіки партнерства. Проведений нами аналіз дозволив визначити основні форми налагодження партнерських взаємин учителя з батьками: індивідуальні (відвідування родини учнів, популяризація сімейного виховання, консультування батьків з різних питань, виконання ними педагогічних доручень тощо), колективні (тренінг для батьків, педагогічний практикум, круглий стіл, батьківські читання, ділова гра, дискусія тощо). Ці форми є традиційними, ефективними, але вчитель в умовах воєнного часу має обирати ті, що відповідатимуть потребам батьків, дітей та школи.

3. Нами було проведене емпіричне дослідження виявлення стану партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного часу. Опитування проводилося серед педагогічного колективу ЗЗСО № 33 м. Чернігова. Результати опитування засвідчили, що найбільш затребуваними формами взаємодії серед учителів виявилися комунікація через мобільні застосунки Вайбер, Телеграм (обрали 100% респондентів), а також надання інформації батькам про види підтримки дітей в умовах воєнного часу (84,6% респондентів). Нами було виявлено потребу педагогів у підвищенні їх компетентності щодо партнерської взаємодії з батьками в умовах воєнного часу: 53,8% опитаних потребують відповідної допомоги. На основі цього було виокремлено експериментальну та контрольну групи. В експериментальній групі було проведено ряд заходів, спрямованих на підвищення обізнаності вчителів щодо взаємодії з батьками в умовах воєнного часу: два семінари з елементами тренінгів, поширено методичні матеріали для вчителів та батьків щодо психолого-педагогічної підтримки, спільний захід з метою допомоги військовим.

Підсумки формувального етапу експерименту засвідчили, що 100% педагогів, за їх суб'єктивними оцінками, були задоволені якістю отриманої підтримки та її результатами, 71% виявили бажання отримувати таку підтримку надалі.

4. Результати дослідження дали змогу обґрунтувати методичні рекомендації щодо партнерської взаємодії школи та сім'ї в умовах воєнного стану. Співпраця сім'ї та школи має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів та нових реалій, а також вимог Державного стандарту початкової освіти і бути спрямована на гармонійний розвиток учнів, подолання освітніх втрат, національно-патріотичне виховання, психолого-педагогічну підтримку учасників освітнього процесу, забезпечення безпеки учнів. На нашу думку, слід застосувати як традиційні, так і нетрадиційні форми та методи взаємодії: діалоги, батьківські конференції, волонтерські проекти, тематичні акції, воркшопи, веб-сайти тощо.

Проведене дослідження не претендує на всебічний розгляд усіх аспектів партнерської взаємодії сім'ї та школи в умовах воєнного часу. Перспективними напрямками є узагальнення зарубіжного досвіду організації партнерства в умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 135 років від дня народження Антона Семеновича Макаренка (1888-1939) – видатного українського педагога-новатора, письменника. *Кафедра української мови, літератури та культури*: веб-сайт. URL: <https://kumlk.kpi.ua/2023/03/13/135-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%96%D0%B2-%D0%B2%D1%96%D0%B4-%D0%B4%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B5/>
2. Александрович Т.З., Малинка М.М. Педагогіка співробітництва як необхідна складова сучасних технологій навчання. *Директор школи, ліцею, гімназії*. Спеціальний тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». 2019. № 4. Кн. 2. Том II (84). С. 8-18. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/16093> с. 13.
3. Безпека.інфо: Все про мінну безпеку URL: <https://bezpeka.info/>
4. Вдих-видих. Картки для дихальних практик стабілізації Від дитячої психологині Світлани Ройз. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/breathe-cards>
5. Вознюк О. Аналіз співробітництва і партнерства URL: <https://conf.zippo.net.ua/?p=363>
6. Гриневич Л. Концептуальні ідеї реформи «Нова українська школа» у світлі української педагогічної думки URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/631>
<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-98-111>
7. Десятов Т.М. 2017. Феномен Олександра Захаренка: сучасний контекст. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: «Педагогічні науки». 2017. № 1 (Січень). С.10-17. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1179>
8. Джура О. Д. Становлення життєтворчості особистості в контексті модернізації української освіти: автореф. дис. доктора філос. наук: 09.00.10. К., 2012. 38 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4748/Dzhura.pdf?sequence=1&isAllowed=y> с. 9
9. Дистанційні школи та навчальні платформи надають безкоштовний доступ для здобувачів освіти. *МОН України*: веб-сайт URL:

<https://mon.gov.ua/ua/news/distancijni-shkoli-ta-navchalni-platformi-nadayut-bezkoshtovnij-dostup-dlya-zdobuvachiv-osviti>

10. Допомога дітям з психологічними травмами. Довідник щодо інформації та заходів для батьків й опікунів URL: <https://drive.google.com/file/d/1jnuALWMxqbiVJn-CsGknrPhWN3ZFczCg/view>
11. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України / гол. ред. В.Г.Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
12. Єпіхіна М. А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у новій українській школі в контексті педагогіки партнерства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: серія: Педагогіка. Соціальна робота / голов. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла, 2019. Вип. 1 (44). С. 67-70. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/24868>
13. Єпіхіна М. А. Педагогіка партнерства: аналіз зарубіжного досвіду. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*: Педагогічні науки. 2019. № 1 (324) березень. Ч. 2. С. 226-234. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/4341>
14. Желанова Вікторія, Єпіхіна Марина. Педагогічний інструментарій системи партнерської взаємодії вчителя початкової школи з суб'єктами освітнього процесу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2023. Випуск 1 (52). 256 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45127/1/V_Zhelanova_PSR_PSHSPV_VPSHSOP.pdf
15. Загадки на тему мінної безпеки URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/mine-safety-brain teasers>
16. Зайченко І. В. Історія педагогіки: навчальний посібник для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн. Кн. 1: Історія зарубіжної педагогіки. К. : Слово, 2010. 622 с. URL: http://megalib.com.ua/book/9_Istoriya_pedagogiki_Kniga_I_Istoriya_zarybijnoi_pedagogiki.html
17. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. Додаток 2. Початкова освіта URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/metodichni-rekomendaciyi>

- 18.Картки сили. Ігрові та терапевтичні картки для роботи із дітьми до 8 років від Світлани Ройз. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/power-cards>
- 19.Кисла О. Ф., Ландар Т. О. Реалізація ідей Нової української школи шляхом взаємодії школи та родини. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 8 (72), серпень. С. 241-244. URL: erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/2417
- 20.Коваль Л., Петрик К. Педагогіка партнерства в координатах модернізації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. *NewInception*. 2022. № 1, С. 7–13. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3977995>
- 21.Ковальчук В.А. Педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя: навч. посіб. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2023. 100 с. URL:http://eprints.zu.edu.ua/36145/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87_%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1.pdf
- 22.Кондратьєва А. В. Упровадження педагогіки партнерства в початковій школі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. праць / Міністерство освіти і науки України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 83. С.84-87. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.17>
- 23.*Концепція Нової української школи*: веб-сайт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 24.Крутенко О.В. Ідеї О.Захаренка в контексті основних нормативних документів в галузі освіти. Черкаси: ЧОІПОПП, 2020. 64 с. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/514/%D0%86%D0%B4%D0%B5%D1%97%20%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%20%D0%97%D0%B0%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf>
- 25.Лист Міністерства освіти і науки України. М. Київ від 16 серпня 2023 р. № 1/12186-23 Про організацію 2023/2024 навчального року в закладах загальної середньої освіти URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizaciyu-20232024-navchalnogo-roku-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>

26. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української педагогіки: навч. посіб. для пед. навч. закладів / за ред. М.Стельмаховича. Київ: ІЗМН МО України, 1999. 357 с. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5366>
<https://doi.org/10.31812/123456789/5366>
27. Любчак Л. В., Демченко О. П., Комарівська Н. О. Партнерство учителя початкової школи з батьками в організації дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами. 2022. URL: <https://library.vspu.net/bitstream/handle/123456789/11014/12.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
28. Меморандум співпраці між усіма учасниками освітнього процесу: педагогами, учнями та батьками URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/09/ilovepdf_merged.pdf с. 7
29. Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів 1-4 класів закладів загальної середньої освіти URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-ocinyuvannya-rezultativ-navchannya-uchniv-1-4-klasiv-zakladiv-zagalnoyi-serednoyi-osviti> с. 4
30. Мінна безпека: знання, що рятують життя URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/mine-safety-sessions>
31. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. / Т. М. Бабко та ін., К.: Видавничий дім «Освіта», 2020. 208 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3547>
32. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. — Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
33. Новик І., Мельничук В. Методичні рекомендації для закладів освіти щодо створення відповідних умов і привітної атмосфери для взаємодії учасників освітнього процесу і збільшення залученості батьків та опікунів. УІРО. 2022. 21 с. URL: <https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2022/11/pryvitna-atmosfera.pdf>
34. Онопрієнко О.В. Нова українська школа: інноваційна система оцінювання результатів навчання учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. Харків: Вид-во «Ранок», 2021. 208 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/02/NMP_NUSH_innov.-systema-otsiniuvannia-rez.-navch.-uchniv-pochat.-shkoly-avt.-Onopriienko-O.-V..pdf

[92%D0%98%D0%A5%20%D0%9F%D0%9E%D0%9D%D0%AF%D0%A2%D0%AC%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf](https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%AC%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf)

44. *Словник. UA:* веб-сайт. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80>
45. Спеціалізована загальноосвітня школа №2 I-III ступенів з поглибленим вивченням іноземних мов URL: <https://sites.google.com/view/school2che/%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2/%D0%B1%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B9>
46. Сухомлинський Василь. Вибрані твори в 5 томах. Том 3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. Видавництво «Радянська школа», 1977. 670 с.
47. Сухомлинський Василь. Вибрані твори в 5 томах. Том 4. Павліська середня школа. Розмова з молодим директором школи. Видавництво «Радянська школа», 1977. 640 с.
48. *Творча спадщина А. С. Макаренка в контексті інноваційного розвитку освіти XXI століття: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, м. Суми). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 284 с. URL: https://pedagogika.sspu.edu.ua/images/zbirnik_tez_0603_sbrueva_2d7f7.pdf*
49. Тишковець М. Д. Педагогіка партнерства як провідний принцип нової української школи. *Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи: збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Компетентнісно орієнтоване навчання: виклики та перспективи»*. Київ, 05 березня 2020 р. Педагогічна думка. с. 166-168. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/721943/> .
50. Третяк О. П., Смольникова Г. В. Діагностика сформованості компетентності педагогічного партнерства у вчителів початкової школи. *Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2023. № 1 (9). С. 79-86. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/45265/1/O_Tretiak_H_%20Smolnykova_PPPSSh_IPO.pdf

51. Чаговець Алла. Педагогіка партнерства: як успішно взаємодіяти з сім'єю молодшого школяра. *Молодь і ринок*. 2020. № 6-7 (185-186). С. 62-66. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225739>
52. Черв'якова Н. І. Педагогіка партнерства як основа формування інноваційного освітнього середовища нової української школи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Педагогічні науки*. 2019. №1 (324) березень. Ч. 2. С. 287-294 URL: <http://hdl.handle.net/123456789/4354>
53. Шевчук Г. Й. Партнерська педагогіка в Україні : становлення та розвиток. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 71. С. 274-278. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/28526>
54. Шевчук Л. Сутність та специфіка поняття «диференціація навчання»: інформація для ознайомлення педагогів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. № 25. С. 219–227, DOI: 10.32405/2411-1309-2020-25-219-227. URL: <https://ipvid.org.ua/index.php/psp/article/view/68>
55. Шкурко І. Прогностичні ідеї педагогіки партнерства в інтер'єрі творчості В. О. Сухомлинського (1918 – 1970). *Партнерство в освіті та соціальній роботі: сучасні виклики та перспективи*: матеріали міжвузів. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 22 лют. 2022 р.). Хмельницький: ПП «А.В.Царук», 2022. 255 с. С. 243-247. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/38867/Prohnostychni%20idei%20pedahohiky.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
56. Як вчити та навчатися в умовах війни. Інформаційно-методичні матеріали для дорослих (учителів, викладачів, психологів) зі створення сприятливих умов для навчання та розвитку умовах воєнного часу URL: https://drive.google.com/file/d/1ZFWIW_L3Xlbl84pT5mK7X32wqTJjh5qC/view
57. Як допомогти учням і батькам у часи війни? Керівництво для тренерів URL: <https://nushub.org.ua/resource/posibnyk-yak-dopomogty-uchnyam-i-batkam-u-chasy-vijny/>
58. Як навчити дітей мінної безпеки URL: <https://bezpeka.info/adults/>
59. Якщо дитина не може заснути URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/difficulties-with-sleeping-for-child>

60. Якщо складно заснути: поради для батьків URL:
<https://www.unicef.org/ukraine/documents/difficulties-with-sleeping-advice-for-parents>
61. Януш Корчак. Дитя людське: Вибрані твори. Київ: Дух і літера, 2007. 536 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Семінар-тренінг «Психолого-педагогічна підтримка батьків в умовах воєнного стану»

Мета: підвищити компетентність вчителів щодо психологічної підтримки батьків в умовах воєнного стану; навчити їх ефективним методам спілкування з батьками, які переживають стрес; розширити знання і практичні навички щодо залучення батьків до освітнього процесу.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу, ручки / олівці, фліпчарт

Хід заняття

1. Вступна частина

1. Привітання учасників:

Вітаю вас. Для того, щоб ми всі могли познайомитися, пропоную кидати одне одному м'ячик. Кожен, хто ловить м'ячик, має назвати своє ім'я та розказати два факти про себе.

2. Ознайомлення з темою семінару-тренінгу. Ми зустрілися тут сьогодні через війну, яку переживаємо. І дорослим, і дітям, які пережили досвід війни, потрібна допомога, тому тема нашого семінару: «Психолого-педагогічна підтримка батьків в умовах воєнного стану»

3. Правила роботи

Оскільки ми будемо працювати в одній команді, нам необхідно встановити певні правила. Правилами нашої групи будуть:

- конфіденційність
- взаємоповага
- ніхто не зобов'язаний говорити, проте всі мають слухати один одного
- працюйте у власному темпі
- розмовляйте тільки про себе, а не про інших

- слухайте, поки учасник не закінчить говорити
- не перебивайте інших

4. Вправа «Очікування»:

- На стікерах напишіть ваші очікування від семінару.

2. Основна частина:

1. Виклад теоретичного матеріалу

Оголошення воєнного стану, бойові дії в Україні радикально змінили звичні умови життя більшості сімей, створили реальну небезпеку життю та здоров'ю людей. Через це як діти, так і дорослі можуть потерпати від стресу та різного роду психічних травм. Психологічний стрес може запускатися не лише реально діючими, але і ймовірними подіями, які ще не відбулися, але настання яких людина боїться (наприклад, можливе бомбардування після сигналу повітряної тривоги, загроза відсутності продуктів харчування тощо).

2. Бесіда з вчителями

- *Що для вас є стресогенними чинниками за таких обставин?*

(Можливі відповіді: ризик для життя та здоров'я; дефіцит часу для аналізу обстановки і прийняття рішення; висока ціна можливих помилок; усвідомлена відповідальність за рідних та близьких; великі фізичні навантаження; конфліктні ситуації; інтенсивний вплив несприятливих факторів навколишнього середовища (холод, нестача води, продуктів, ліків) тощо).

- *Як батьки можуть визначити, що дитина потерпає від стресу?*

3. Подальший виклад теоретичного матеріалу

Все різноманіття поведінкових проявів стресу у дитини можна розділити на чотири групи: порушення психомоторики, порушення режиму дня, порушення у навчальній діяльності і порушення соціально-рольових функцій. Порушення психомоторики може проявлятися у надмірному напруженні м'язів, тремтінні рук, зміні ритму дихання, тремтінні голосу, зменшенні швидкості реакції, порушенні мовних функцій (заїкання та ін.). Порушення режиму дня може виражатися в скороченні сну, зміщенні навчальних та інших продуктивних циклів на нічний час, відмові від

корисних звичок. Порушення у навчальній діяльності можуть виражатися у збільшенні числа помилок при виконанні звичних дій, в хронічній недостатці часу, у низькій продуктивності навчальної діяльності. Порушення соціально-рольових функцій при стресі виражаються у зменшенні часу, який приділяється на спілкування з батьками і друзями, підвищенні конфліктності, регресивній поведінці (поведінці, яка характерна для більш ранніх періодів розвитку).

Емоційні прояви стресу, в першу чергу, стосуються характеристик загального емоційного фону, який набуває негативного, песимістичного забарвлення. При тривалому стресі дитина стає більш тривожною, втрачає віру в успіх і у випадку особливо затяжного стресу може впасти в депресію. На фоні такої зміни настроїв у дитини, що переживає стрес, можуть бути більш сильні емоційні спалахи – гнів, роздратованість, агресія, афективні стани.

Слід враховувати, що реакції дітей на стрес залежать від віку. У дітей дошкільного віку можуть бути такі прояви, як нічний енурез, нічні жахи, труднощі із засипанням, надмірна залежність від батьків, страх самостійного відвідування туалету, заїкання. Діти молодшого шкільного віку можуть демонструвати підвищену турботу про свою особисту безпеку та безпеку близьких їм людей, нічні жахи, прояви гніву, схильність до сварок, бажання залишатися поруч із батьками, замкнутість, пригнічений емоційний стан. Реакції підлітків та юнаків подібні до дорослих. Вони можуть проявляти схильність до заперечення реальності, утримуватись від вираження думок про надзвичайну ситуацію, сваритися з однолітками, виявляти надмірну емоційність. Дорослий має пояснити дитині, що всі ці прояви є нормальними реакціями на ненормальну реальність.

На травмуючу ситуацію можуть виникати такі реакції: недовіра до оточення; болісне реагування на критику; перезбудження; тривожність; емоційний ступор; уникання місць, людей, предметів, що нагадують про травмуючу подію; емоційна байдужість – захисна реакція; негативізм,

«спалахи» гніву, агресії; уникання спілкування; ризиковані вчинки; занепокоєність щодо своєї безпеки та можливості повторення травмуючи подій; зниження уваги та концентрації; підвищена активність; роздратованість; пропущення занять; скарги на самопочуття; постійне обговорення подій та фокусування уваги на окремих деталях того, що трапилися.

Рефлексія учасників семінару-тренінгу за теоретичним матеріалом:

- Як цю інформацію ви зможете використати у роботі з батьками?
- Яку користь вона принесе батькам?

4. Робота в групах

Обговорення питань

- Важливість партнерської взаємодії педагогів і батьків
- Форми та методи взаємодії з батьками
- Як залучати батьків до освітнього процесу

Учасники семінару протягом 10 хв. обговорюють у групах ці питання, записують на фліпчарті та презентують результати обговорення.

5. Доповнення інформації тренером

У воєнний час батьки, як і всі інші, переживають сильний стрес. Вони турбуються про безпеку своїх дітей, про своє майбутнє та майбутнє країни. Це може призвести до виникнення у них таких емоційних проблем, як тривога, страх, депресія. Важливо, щоб батьки могли отримати підтримку, щоб вони могли впоратися зі своїми емоціями та забезпечити своїм дітям належний догляд.

Учителі можуть надавати психолого-педагогічну підтримку батькам, використовуючи такі методи:

- Інформування батьків про особливості психологічного стану дітей в умовах воєнного стану.
- Надання батькам порад щодо того, як говорити з дітьми про війну.

- Надання інформаційних матеріалів, таких як статті, відеоролики та вебінари.
- Проведення тренінгів для батьків з розвитку навичок самоконтролю та саморегуляції.
- Проведення зустрічей з батьками, на яких можна обговорити цю тему.
- Створення сторінки в соціальних мережах, де батьки можуть знайти необхідні матеріали щодо підтримки дітей в умовах воєнного стану.
- Створення груп підтримки для батьків.

б. Вправа «Каракулі»

Мета: демонстрація (проживання учасниками) соціально прийняттого (безпечного) способу вивільнення від емоцій.

Хід вправи: вправа виконується індивідуально кожним учасником.

Протягом однієї хвилини учасник на своєму аркуші паперу малює каракулі. Усе, що йому заманеться. Можна відпустити контроль розуму та просто довіряти руці, дозволивши їй робити незрозумілі візерунки. Протягом вправи тренер проговорює час і акцентує увагу на відчуттях, змушуючи всіх прислухатися до себе.

Після виконання вправи тренер запитує учасників, як змінилися їхні відчуття, яким є їхній стан зараз. За бажанням кожен може продемонструвати свої роботи.

Пояснення: коли діти чи дорослі мають певне емоційне напруження чи роздратування, то можуть виявляти його соціально неприйнятним способом. Учні починають клацати ручкою, гризти нігті, розмальовувати парти чи підручники, човгати ногами на підлозі, кричати, істерити. І вчитель, замість того, щоб дати змогу їхній напрузі вийти прийнятним способом, блокує цей сигнал. Зазвичай через те, що його власний рівень роздратування перевищує допустимий, і той подразник, який він бачить у дитячих діях, стає для викладача нестерпним. Дорослі можуть зриватися на інших, грубити, адресувати тощо.

Рекомендація: помічати сигнали від учнів і свої власні та вчасно організовувати хвилинні перерви, що дають змогу скинути накопичене напруження й повернутися до пізнавальної діяльності.

Рефлексія учасників семінару-тренінгу за виконаною вправою:

– Яку користь ця вправа принесе батькам?

7. Подальший виклад теоретичного матеріалу

Психіка дитини, яка знаходиться в епіцентрі бойових дій, постійно перебуває під негативним впливом. Кожна дитина, яка стала свідком бойових дій, вважається фахівцями травмованою. Оскільки у нинішніх обставинах не всі мають змогу звернутися за фаховою допомогою, саме батькам необхідно надавати дитині першу психологічну допомогу.

Пропонуємо поради для батьків, як допомогти дитині і не допустити погіршення її психоемоційного стану:

- 1. Режим дня.** Повертайте дитину у звичний режим дня, це прискорює «загоєння» психотравми. На жаль, не в усіх є можливість наразі повернутися до того режиму, який існував раніше, тож можна створити новий режим дня для дитини, виходячи із тих можливостей, які у вас є. У режимі дня дитини мають бути: гігієнічні процедури, прийоми їжі, елементи навчання, ігри з дорослими, вільна гра, час для бесід та казок (або цікавих історій), сон.
- 2. Обговорення тривожних подій.** Такі розмови є дуже корисними для емоційної розрядки. Після кожного спуску в укриття, сигналів тривоги, звуків бойових дій проводьте невеличкі сімейні бесіди, де кожен має розповісти, що він відчував протягом всього тривожного періоду (на початку тривожних сигналів, під час перебування в укритті та після). Цей метод дозволяє дитині емоційно відреагувати, побачити, що її відчуття співпадають з відчуттями дорослих, і вона не сама, а також зняти емоційне напруження.

3. **Нові ритуали.** Створіть нові ритуали, які допоможуть відчутти дитині єдність та силу сім'ї. Це може бути читання вголос, вечірні обійми всією сім'єю, спільні молитви або співи.
4. **Щоденне спілкування на різні теми.** Спілкування є базовою потребою кожної людини. Щоб дитина не почала ізолюватися, вона потребує постійного спілкування та емоційного залучення дорослих. Ви можете обирати різні теми для розмов, не фокусуючись на травмуючих психіку подіях.
5. **Емоційна близькість.** Одним із психологічних компонентів, важливих для виживання дитини, є емоційна близькість з батьками. Щоб її укріплювати та зберігати треба: обіймати дитину, говорити, що ви її любите, хвалити її (за сміливість, за витримку, за якісь вміння, що демонструє дитина), грати з нею, смішити, розділяти з нею емоції.

Почуття гумору. Намагайтеся жартувати та посміхатися, сприяти тому, аби посміхалася ваша дитина. Гумор має терапевтичну дію, підтримує та зцілює.

8. Вправа «Техніки миттєвої допомоги»

Мета: поінформувати й відпрацювати з учасниками основні техніки миттєвої самопомоги.

Зараз ми з вами виконаємо 9 технік миттєвої самопомоги. Ці техніки ви можете запропонувати батькам для застосування.

1. Просто випити склянку води, чаю чи соку. Чому це працює? По-перше, відбувається переключення уваги, по-друге, коли ми п'ємо, наше дихання сповільнюється, відтак ми заспокоюємося.

2. Доторкнутися до поверхні. Яка вона? Помічайте деталі. Опишіть її, назвіть щонайменше п'ять ознак (шорстка / гладка, з якого матеріалу, якої температури, на що схожа і т. ін.).

3. Огляньте свою кімнату зараз і скажіть, що привертає вашу увагу (що це за предмет, де він стоїть, чому привернув вашу увагу).

4. Назвіть шість кольорів, які ви бачите зараз у своїй кімнаті, навколо себе (кожен учасник собі фіксує ці кольори).

5. Порахуйте назад від 20 до 1. Кожен самостійно рахує мовчки.

6. Яка температура в кімнаті? Повітря? Тіла? Об'єктів, яких торкаємося? Чи прохолодно, тепло, жарко?

7. Зверніть увагу на звуки в кімнаті й назовні. Що ви чуєте в кімнаті? А які звуки чуєте за вікном? Звертайте увагу на звуки, що допомагають вам повернутися в зону стійкості (наприклад, клацання годинника).

8. Пройдіться кімнатою, відчуйте, що ноги торкаються підлоги. Відчуйте підлогу стопами ніг. Кожен крок відчувайте.

9. Притисніть руки або спину до стіни. Міцно притисніть, а тепер відпустіть. Прислухайтеся до відчуттів у тілі.

Підсумок: ці прості техніки, насправді, мають наукове обґрунтування, вони довели свою високу ефективність. Це «швидка допомога» для психіки, що зазнала стресу. Ми тренуємо мозок бути в теперішньому моменті й застосовувати різні органи чуттів. Таких технік є значно більше, ми зупинилися на основних.

Рефлексія учасників семінару-тренінгу за виконаною вправою:

- Які ваші відчуття від виконання практик миттєвої допомоги?
- Як зараз відчуваєтеся?
- Що для вас виявилось особливо корисним?
- Що будете застосовувати? Яку користь ця вправа принесе батькам?

3. Заключна частина

Підсумок семінару та рефлексія:

- Чи справдилися ваші очікування?
- Як ваші подальші кроки у взаємодії з батьками в умовах воєнного стану?
- Що для вас виявилось особливо корисним?

Література:

1. П.В. Теслюк, доцент кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту КНЗ «ЧОПОПП ЧОР» «Особливості взаємодії батьків з дітьми в умовах воєнного стану (психологічні рекомендації)» <http://oipoppp.ed-sp.net/?q=node/76591> .

2. Як допомогти учням і батькам у часи війни? Керівництво для тренерів URL: <https://nushub.org.ua/resource/posibnyk-yak-dopomogty-uchnyam-i-batkam-u-chasy-vijny/>

Семінар-тренінг «Як батькам змотивувати дитину вчитися під час війни?»

Мета: надати вчителям інструменти та стратегії для успішної мотивації дітей до навчання в умовах воєнного стану, розвивати педагогічні навички впливу на мотивацію та підтримку.

Матеріали та обладнання: аркуші паперу, ручки / олівці, фліпчарт

Хід заняття

1. Вступна частина

1. Привітання

2. Ознайомлення з темою семінару-тренінгу. У воєнний час важливо, щоб батьки були залучені до освітнього процесу. Вони можуть допомогти своїм дітям впоратися зі стресом, підтримувати їхню мотивацію до навчання та сприяти їхньому розвитку. Ми з вами сьогодні будемо обговорювати питання «Як батькам змотивувати дитину вчитися під час війни?»

3. Правила роботи

Давайте пригадаємо правила роботи в команді, яких ми будемо дотримуватися:

- конфіденційність
- взаємоповага
- ніхто не зобов'язаний говорити, проте всі мають слухати один

одного

- працюйте у власному темпі
- розмовляйте тільки про себе, а не про інших
- слухайте, поки учасник не закінчить говорити
- не перебивайте інших

4. Вправа «Очікування»:

- На стікерах напишіть ваші очікування від семінару.

2. Основна частина:

1. Виклад теоретичного матеріалу

Як мозок працює у стресі?

Учені називають декілька видів порушень функціонування мозку, що зазнає впливу хронічного стресу: нейрони гіпокампу припиняють належно функціонувати, роз'єднуються нейронні мережі, сповільнюється вироблення нових нейронів.

Стресові гормони поступово накопичуються в організмі. Наприклад, кортизол пошкоджує мозок, якщо затримується в ньому тривалий час. Через те мозку під впливом хронічного стресу складно засвоювати новий матеріал і зберігати його в пам'яті.

Довготривалий стрес висушує дендрити гіпокампу (відростки нервових клітин, що приймають сигнали від інших нейронів), скорочує їхню довжину й кількість відгалужень. Дендрити прокладають шлях до мозку новим знанням, а пошкодження гіпокампу (ключової ділянки для функціонування пам'яті) призводить безпосередньо до зниження здатності до навчання.

Мозок дитини з його мільйонами дендритів, який швидко розвивається, особливо потерпає від руйнівної дії кортизолу. Отже, діти, які зазнають впливу екстремальних стресових ситуацій, мають нижчий IQ порівняно з дітьми, які не піддаються травмувальному впливові.

Також за сильного емоційного стресу можливе порушення нормальної взаємодії півкуль мозку: починає домінувати права («емоційна») півкуля, зменшується вплив лівої («логічної») половини кори великих півкуль на свідомість людини.

До того ж всі вищеназвані процеси перешкоджають успішному і своєчасному подоланню психологічного стресу, оскільки зниження мисленневого потенціалу утруднює пошуки виходу зі стресової ситуації.

Важливо усвідомлювати, що переживання гострого стресу і травматичний досвід завжди супроводжуються когнітивними змінами. І обробка нової інформації, якої ми фактично щодня вимагаємо від дитини у школі, стає справжнім випробуванням для неї. Унаслідок чого суттєво знижується рівень успішності учнів.

Що потрібно знати?

○ **У стані стресу важче** запам'ятовувати нове, відтворювати відоме, зосереджуватися. У кризових ситуаціях як у дітей, так і в дорослих можуть спостерігатися труднощі із запам'ятовуванням, збереженням і відтворенням необхідної інформації, підвищений рівень відволікання, зниження обсягу оперативної пам'яті. Може виникнути так зване «випадіння» окремих частин або цілих блоків інформації з пам'яті. Дитині важко запам'ятати новий матеріал, навіть за умови регулярного та тривалого повторення. Вона може забувати матеріал, який був добре засвоєний раніше. Важко запам'ятовувати великі тексти.

○ **Ми частіше відволікаємося** і робимо більше помилок. Підвищене відволікання, розсіяність, зростання кількості помилок або часті помилки та неточності, труднощі із зосередженням – ось ознаки, які проявляються у стресових ситуаціях. Наприклад, дитина легко відволікається на будь-які зовнішні подразники, як-от шум за вікном, у класі; робить помилки під час виконання елементарних завдань; не може тривалий час виконувати одноманітну роботу.

○ **Наше мислення** менш логічне, непослідовне. У стані стресу ми втрачаємо здатність продуктивно сприймати та аналізувати інформацію. У нас порушується логіка, спостерігається «сплутане мислення», пасивність, зволікання. Мисленнєві операції стають або хаотичними, або низько координованими, образи – розпливчастими й нестійкими, порушується зв'язність мовлення, знижується точність логічних операцій. Наприклад, відповіді дітей можуть не узгоджуватися із запитаннями; вони довше думають над відповіддю, ніж зазвичай; часто роблять помилки в обчисленнях; довго вагаються, перш ніж розв'язати задачу, почати виконувати завдання; довго не наважуються піднести руку для відповіді. Або ж, навпаки, відповідають не обдумавши, розв'язують завдання швидко, похапцем.

○ **Спостерігається застрягання** на негативних думках і зниження мотивації до роботи і навчання. Проживанню стресової ситуації властиве переважання негативних думок, «застрягання» на думках про одну й ту саму

проблему або нав'язливе й безплідне кружляння думок. Наприклад, дитина часто перепитує про одне й те ж саме; скаржиться на «важкість у голові». Її переслідують думки про «життя без сенсу», негативні думки про себе та майбутнє. Людина обмірковує та постійно обговорює одну тему в розмовах (*війна, обстріли, втрати на фронті, труднощі в сім'ї*).

2. Робота в групах:

Обговоріть отриману інформацію та надайте поради батькам і колегам, які допоможуть дитині якісно навчатися. Запишіть свої міркування на аркушах та презентуйте роботу групи.

3. Вправа «Погойдування»

Встаньте, розставте ноги приблизно на ширину стегон. Трохи зігніть і випряміть коліна. Повторюйте знову і знову, поки не знайдете ритм «погойдування». Розслабте всі частини тіла вільно і дозвольте їм хитатися в ритмі вашого погойдування. Як це допомагає: Погойдування підтримує ритми пульсації, які підтримують життя, жвавість і добробут. Ця вправа розслабляє суглоби, задіює діафрагму та активно переміщує рідини організму. Погойдування також збільшує енергію, стимулюючи метаболізм і розслаблення, коли ми відчуваємо скутість.

Рефлексія після виконання вправи:

- Які ваші відчуття від виконання цієї вправи?
- Як зараз відчуваєтеся?
- Яку користь ця вправа принесе батькам?

4. Продовження роботи в групах

Вам пропонуються флеш-картки з порадами батькам та вчителям щодо навчання дітей в умовах воєнного стану. Потрібно у групах обговорити ці поради, визначити, які з цих порад ви можете надати батькам/переробити ці поради так, щоб їх могли використовувати і батьки.

1. Знизьте рівень власних очікувань стосовно когнітивних досягнень дітей. Ставтеся з розумінням до їхньої неуважності та розсіяності.

2. Реагуйте на запити дітей та їхні потреби. Зробіть навчання максимально легким і цікавим. Наприклад, добирайте оригінальні, проте нескладні завдання.

3. Прийміть за факт, що діти можуть навчатися у зручному для них темпі, бути настільки активними, наскільки вони можуть. Наприклад, слідкуйте за тим, яке навчальне навантаження витримують діти на конкретному уроці.

4. Обов'язково більше часу виділяйте на повторення навчального матеріалу, щоб діти мали змогу частіше відчувати себе успішними. Це сприятиме їхній позитивній мотивації до навчання та відновленню здатності мозку сприймати й витримувати навантаження.

5. Більше хваліть за найменші досягнення у навчанні та підтримуйте навіть незначні прояви ініціативи.

6. Допомагайте дітям зняти психічне та емоційне напруження через практичні, проблемні, пошукові, творчі види діяльності. Наприклад, читання вголос уривків текстів, перегляд фільмів, малювання, ліплення, інші творчі заняття.

7. Під час уроку в онлайн-форматі активніше використовуйте інтерактивні онлайн-дошки (*Jamboard, Padlet, Linoit* тощо) **та інтерактивні елементи** (наприклад, робота в сесійних залах, групові дискусії, обговорення проблемних ситуацій тощо). Це допоможе не лише якісніше спілкуватися дітям одне з одним, а й максимально скоротити між ними дистанцію, адже висловлювання власних ідей, пропозицій сприяє отриманню нового навчального досвіду.

8. Використовуйте під час навчання запропоновані нижче психолого-педагогічні прийоми – вони поліпшать когнітивні можливості дітей:

– **За потреби змінюйте порядок тем** відповідно до результатів дітей, не поспішайте викладати нові теми без ретельного відпрацювання попередніх.

– **Ставте конкретні завдання:** відгадай загадку, розв'яжи задачу №...

- **Для активізації роботи мозку добирайте інтерактивні завдання:** «знайди слово», «знайди відмінності», головоломки, лабіринти, ребуси, загадки тощо. Оскільки травматичні події посилюють почуття безпорадності, доречно давати дітям можливість обирати – це повертає відчуття контролю: які з переліку завдань ви б хотіли виконати?, яку із запропонованих тем ви б обрали для вивчення зараз?
- **Використовуйте ритуали початку уроку**, наприклад, починайте заняття з вправи-руханки. Це допоможе дітям краще концентруватися. Також робіть періодичні «рухливі перерви» кожні 10-15 хвилин.
- Доцільність виконання та обсяг домашніх завдань **визначайте індивідуально**, з огляду на психоемоційний стан учнів.
- **Пам'ятайте**, що у стресовій ситуації діалог кращий за «сухі» інструкції чи розповіді, а творче завдання – за рутинні вправи.

9. Надавайте можливість вибору та заохочуйте учнів й учениць обирати: те чи те завдання, той чи інший спосіб виконання, варіанти презентації результатів тощо.

10. Ставтеся до помилок як до частини процесу навчання, а не приводу для покарання. Помилки природні й потрібні. еякі діти можуть демонструвати поведінку, яка притаманна меншим за віком учням. До всього цього потрібно поставитися з розумінням. Не докоряйте іншим чи собі.

11. Віддавайте перевагу формувальному оцінюванню – оцінюванню для навчання (зворотний зв'язок для вдосконалення навчання; краще залучення учнів і учениць у процес навчання (що будемо вивчати, для чого це, як використати за межами школи).

12. Підтримуйте гігієну користування технічними засобами. Робіть перерви для руханок / ігор / розмов, дайте учням можливість висловитися: розповісти про свій настрій, проговорити емоції тощо.

13. Обережно ставтеся до тем родини, дому, домашніх улюбленців (діти могли їх утратити), недавнього минулого й подібного. Психологи не

радять використовувати в іграх чи під час занять метафори / образи літаків, військової техніки тощо. Будьте уважні до звуків, що супроводжують урок (у відеоматеріалах і под.). Усе це може травмувати дітей, які були під обстрілами. Запитуйте дозволу на доторки. Не розпитуйте про травмувальні події, проте завжди вислухайте дитину, про що б вона не говорила. Допоможіть учням бачити щоденні (навіть невеликі) перемоги в їхньому житті, навчіть їх помічати це. За можливості радьтеся з професійними психологами, удосконалюйте педагогічну кваліфікацію за цим напрямом.

4. Заключна частина

Підсумок семінару та рефлексія:

- Чи справдилися ваші очікування?
- Як ваші подальші кроки у взаємодії з батьками в умовах воєнного стану?
- Що для вас виявилось особливо корисним?

Література:

1. Як вчити та навчатися в умовах війни. Інформаційно-методичні матеріали для дорослих (учителів, викладачів, психологів) зі створення сприятливих умов для навчання та розвитку в умовах воєнного часу URL: https://drive.google.com/file/d/1ZFWIW_L3Xl84pT5mK7X32wqTJjh5qC/view
2. Навчальний рік 2023/24 в умовах війни: поради МОН <https://osvita.ua/school/89878/>

Методичні матеріали для вчителів і батьків щодо їх психолого-педагогічної підтримки

<https://www.unicef.org/ukraine/documents/positive-parenting-emotional-burnout-preventing>

П'ять мов любові у спілкуванні з вашою дитиною

<https://www.unicef.org/ukraine/documents/five-love-languages-in-communication-with-child>

Картки для дихальних практик стабілізації С. Ройз «Вдих-видих»

<https://www.unicef.org/ukraine/documents/breathe-cards>

Психогімнастичні вправи

Психогімнастика «Сонце». Кожен день сходить сонце, щоб обігріти всю землю. Усі раді сонечку! Але поки воно спить. Ніч добігає кінця. Сторож-місяць пішов відпочивати і по дорозі постукав до сонечка, щоб воно прокидалося. Почуло воно, що у двері постукали, розплющило свої очі, а на вулиці темно. Не хочеться вставати. Сонечко позіхнуло і знову міцно заплющило свої очі. Але час не чекає, потрібно будити Землю. Сонечко потягнулося і встало з ліжка. Умило оченята, ротик, щічки, взяло гребінець і розчесало свої золоті промінчики. Промінчики розпрямилися, яскраво засяяли. Сонечко розправило своє платтячко і вийшло на небо. Вдихнуло свіже повітря й усміхнулося всім.

Психогімнастика «Тренуємо емоції».Вчитель просить дитину насупитися, як осіння хмаринка, злий чоловік, сердитий дядько; усміхнутися, як хитра лисиця, кіт на сонечку, сонечко; показати, як злякався заєць вовка, 43 малюк, який заблукав у лісі, кошеня, на якого гавкає собака; показати, як втомився мураха, який тягнув велику паличку, людина, яка підняла щось важке.

Психогімнастика «Зайчики та слоники». Спочатку вчитель пропонує дитині бути несміливим зайчиком. Що робить зайчик, коли відчуває небезпеку? (Тремтить.) Покажи: пригинає вушка, намагається бути меншим, стати непомітнішим, лапки та хвостик трусяться. (Дитина повторює.) Покажи, що відчуває зайчик, коли чує кроки людини, що він робить? (Тікає. Дозвольте дитині втекти в інший бік кімнати). А що робить зайчик, коли чує вовка? (дозвольте дитині десь сховатися). А тепер ми будемо слониками – сильними, сміливими. (Покажіть дитині, як безстрашно, вільно ходять слони, а дитина повторює). Що слони роблять, коли бачать людину? Бояться? Ні. Вони дружать із людиною і спокійно йдуть далі. (Робимо це разом.) Що роблять слони, коли бачать тигра? Не бояться. (Вчитель із дитиною показує сміливого слона). Після вправи вчитель обговорює із дитиною, ким їй сподобалося бути найбільше.

Тілесні техніки боротьби зі стресом

Обійми і погойдай

Дитина сідає на підлогу. За нею сідає дорослий (обов'язково за згодою дитини) і обіймає, пригортає дитину до себе легенько погойдує її. Під час погойдування спробуйте передати дитині свою любов, заспокоїти її, передати їй почуття захищеності, потрібності.

Самообійми

Покладіть одну руку під пахву другої, а другою рукою обхопіть себе так, щоб долоня лежала на плечі. Обіймаючи себе таким чином, ви добре відчуваєте власні межі: «де я починаюся і де закінчуюся».

Гра «Я малюю, а ти відгадай»

На спині дитини малюємо пальцем або легенько не гострим боком олівця геометричні фігури, цифри, літери, а дитина має відгадати.

Гра «Почухай спинку»

Діти стають у шеренгу, повертаються праворуч. За сигналом вчителя потрібно: розтерти долонями плечі дитини, що стоїть попереду; «місити тісто» (ребром долоні робити погладжувальні рухи); виконати «рейки» (ребром долоні провести зверху вниз по спині); виконати вправу «Дощик» (подушечками пальців постукати по спині).

Тілесна відеотехніка <https://www.youtube.com/watch?v=diEAyrdWIKI>

Вправи на зняття м'язового напруження

Гра «Котик»

Діти сидять на килимку. Під спокійну музику вони показують, як котик ніжитья на сонечку, як котик потягується, як миє личко, дряпає кігтками килимок тощо.

Гра «Добра тварина»

Діти стають у коло й беруться за руки. Вчитель тихим, загадковим голосом говорить: Ми – одна велика, добра тваринка. Давайте послухаємо, як

вона дихає. А тепер подихаємо разом. На вдих робимо крок уперед, на видих – крок назад... Так не тільки дихає тварина, так б'ється її серденько: чітко й рівно. Стук – крок уперед, стук – крок назад... Наша тваринка має добре серденько, нам усім стало тепло й затишно біля неї».

Вправа «Пташка махає крильцями»

Дитині потрібно підняти руки вгору і виконати махи руками. Вправа «Стряхнемо водичку з рук». Дитині пропонують потрусити розслабленими кистями рук, начебто струшуючи краплі води. Нахилити голову вперед, назад, праворуч, ліворуч, а потім виконати декілька кругових обертів головою спочатку в один бік, потім – в інший. Повільно похитати розслабленими руками.

Вправа «Кулачки-силачі»

Пальці рук під рахунок до 5 із силою стиснути в кулачки, на рахунок 5 розтиснути, струснувши кисті рук, при цьому зосередити увагу дитини на тому, як пальчикам приємно відпочивати.

Відеовправи на зняття м'язового напруження:

<https://www.youtube.com/watch?v=Womj0IffC6o>

<https://www.youtube.com/watch?v=skDlOUuGXFE>

<https://www.youtube.com/watch?v=01E06OVZ4hw> <https://youtu.be/2kvZogkb-fs>

<https://youtube.com/shorts/aCJjPWqWx1Q?feature=share>

<https://www.youtube.com/watch?v=xM8D4LDvKlw>

<https://www.youtube.com/watch?v=Yq18upMFTcs>

<https://www.youtube.com/watch?v=Lf0YdjKvGHM>

<https://www.youtube.com/watch?v=qxNtumJPBOg>

<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=iQF01hfh0dA>

https://www.youtube.com/watch?time_continue=21&v=aMGQtiQUdkA&feature=emb_logo

<https://www.youtube.com/watch?v=6po0yvsvy0xQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=asDUmTIY984>

<https://www.youtube.com/watch?v=hTvXyVxKmqE>

<https://www.youtube.com/watch?v=ogZNpsJLBN4>

Арт-терапія як спосіб зцілення за допомогою творчого самовираження

Казкотерапевтична техніка «Чому у кактуса колючки?». Одного разу в пустелі прудконога Ящірка запитала у Кактуса:

– І не сумно тобі самому рости, адже через твої колючки ніхто тебе не торкається. Для чого тобі колючки?

– Насправді це не колючки, а листя, – відповів Кактус.

– А чому воно таке дивне? – знову запитала Ящірка.

– Таке листя дає змогу мені довше протриматися без води, адже в пустелі рідко йдуть дощі. І зовсім мені не сумно, адже я маю велику родину. Нас, кактусів, дуже багато, і багато тих, хто нас любить.

Запитання. Що здивувало Ящірку? Чи образився Кактус на перші слова Ящірки? Як Кактус пояснив, що має такі голочки-листочки?

Казкотерапія «Самотня Зірка». Вчитель пропонує дітям послухати казку і відповісти на запитання.

Казка про самотню Зірку

У давні часи небо вночі було зовсім темним. На ньому не було зірок, крім однієї маленької Зірочки. Вона жила високо в небі і, коли озиралася навколо, помічала, що вона самотня. Від цього їй ставало дуже сумно і хотілося бачити на небі інші зірки, щоб ловити їхні промені й дарувати їм своє світло.

Якось Зірочка полетіла на Землю до однієї старої мудрої людини, яка жила на високій горі і, коли вона її знайшла, то запитала: «Чи можеш ти мені допомогти? Мені так самотньо на небі. Мені ні з ким поговорити, нікому подарувати своє світло. Іноді я навіть плачу – настільки мені самотньо». Стара людина знала, як це – почуватися самотньою. Вона знала, що тоді зникає бажання гратися. Мудра людина пообіцяла, що допоможе, оскільки їй сподобалася маленька Зірочка. Спочатку вона пішла в свою хатину і взяла

блискучий чорний чарівний мішок, відкрила його, запустила туди руку і дістала безліч зірок. Один змах руки – і в усьому нічному небі засяяли тисячі зірок. «Поглянь, – сказала людина. – Чи це не чудово? Тепер на небі багато зірок, це твої брати і сестри. Ти можеш з ними розмовляти, дарувати їм свої промені і ловити промені від них. Але, оскільки ти так довго була самотньою, я хочу для тебе зробити ще дещо. Я хочу, щоб пам'ять про тебе назавжди залишилася на Землі. Я створю на чомусь твоє зображення».

Запитання. Як почувалася зірка? Чи почувалися ви коли-небудь самотніми? Хто допоміг зірочці? Чому? Із ким ви розмовляєте, коли вам самотньо?

«Казка, яка ожила». Дітям пропонують ілюструвати казку за допомогою вирізаних з білого паперу героїв, а також матеріалів для будиночків, дерев, різноманітних предметів, які передбачені в казці. Все це діти розмальовують та приклеюють на аркуш, можна додати природний матеріал, наприклад: солону, зубочистки з відрізнаними гострими кінцями для паркану. За отриманим плакатом діти розповідають казку у класичному або вигаданому варіанті, коли дитина фантазує, вигадує різноманітні ситуації розвитку подій.

Вправа «Щось невідоме у давно знайомій казці». Для виконання цієї вправи потрібно згадати улюблену казку й обрати з неї 5 слів, які найповніше її характеризують, наприклад: бабуся, дідусь, курка, мишка, золоте яєчко. А шостим словом вигадайте щось, що взагалі не стосується цієї казки. Нехай це буде слово «ніндзя». А тепер дитині потрібно скласти казку, використовуючи всі ці слова. Чи намагалися ніндзя врятувати яєчко від мишки? А може ніндзя були охоронцями бабусі та дідуся? Або ж ніндзя хотіли вкрати курочку Рябу?

Казкотерапевтична

відеотехніка

<https://www.youtube.com/watch?v=ktKeIPQmXRA> <https://youtu.be/JpCu5z-U-d8>
https://youtu.be/4V_jakrI40w

Танцювальна арт-терапія

Під класичну музику А. Вівальді «Пори року» дитині пропонують потанцювати з предметами або без них.

Африканські танці

Встаємо, згадуємо картинки з фільмів про африканські племена, які танцюють навколо вогнища, та по чергово вдавлюємо ноги в землю, згинаючи в коліні. Це не має бути красиво. Можна навіть не підіймати стопи, а просто переносити вагу тіла з однієї ноги на іншу.

Музична терапія

Комплекс вправ:

1. Широко розкрийте рот, наче позіхаєте, і затримайтеся в цьому стані як можна довше, одночасно тягніть звук «ааааааа».

2. Вправа для зняття затисків. Повільно та енергійно артикулюючи, проспівуйте склади: «ху-хо-ха-хе-хі». Кожен склад треба повторити 5 разів поспіль із сильним видихом, як ніби смієтеся.

3. Вправа на керування голосом. Тягніть голосні звуки: «у-о-а-е-и», повільно переходячи від одного до іншого і спостерігаючи, як при найменшій зміні положення гортані, рота і мови змінюється характер звуку. Намагайтеся направляти звук у різні органи і частини свого тіла.

4. Співайте будь-які пісні, увімкніть переможну музику. Проживіть ці миті разом з дитиною повноцінно і яскраво.

Вправа «Музичні мрії». Сядьте зручно, закрийте очі, розслабтесь. Слухаючи спокійну музику, уявіть собі приємну для вас ситуацію з майбутнього. Уявіть її якомога детальніше. Побудьте якийсь час у цій ситуації. Насолодіться нею. Тепер поступово поверніться в цю кімнату. Глибоко вдихніть, видихніть. Стисніть кулачки. Розкрийте очі.

Обговорення. Які думки й почуття виникали під час виконання завдання?

Ізотерапія

«Кольорові долоні». Матеріали: білий папір, фарби. Запропонуйте дитині намалювати траву, сонечко, хмари пальцями. Можна запропонувати намалювати тварину, рослину, людину. Якщо спочатку дитина відмовляється малювати пальчиками, покажіть приклад, поясніть, що забруднитись не страшно.

Техніка «Каракулі». Матеріали: папір А4, А3, олівці, фарби, пензлики. Дитині вмикають музику, пропонують вслухатися в ритм та настрої музичного твору і уявити образ, що відповідає музиці, а потім зобразити його на аркуші за допомогою каракуль, ліній та крапок. Після завершення малюнку 48 дитину просять поглянути на малюнок і поміркувати над тим, що нагадує ця невизначена композиція.

«Клякси, монотипія». Матеріали: фарби, пензлик, білий папір. Перед початком гри аркуш паперу необхідно скласти навпіл, та малювати на одному боці. Дітям пропонують взяти фарбу будь-якого кольору, який подобається, і бризнути на аркуш паперу, поставити ляпки. Потім взяти інший колір і зробити те саме (можна використовувати відтінки одного кольору). Після цього скласти обидві половини аркуша та швидко розкрити. Отриманий малюнок розглядають, і дитина розповідає, на що схожий малюнок.

«Долоньки миру». Матеріали: аркуш паперу А4. Улюбленим кольором обвести свої долоньки. Всередині долоньок намалювати океан, море, річку чи озеро. Вода має цілющу силу спокою. Тепер у кожній долоньці намалювати квіти, які люблять діти. Квітка – це символ життя, символ весни. У великому пальчику обох долоньок намалювати сонечко – символ тепла, позитиву і радості. Намалювати у кожній долоньці будиночок, де можна захватись. Поруч намалювати дерево, а ще веселку – символ миру, символ того, що скоро буде сонечко – радість і тепло. У вказівному пальчику кожної долоньки намалювати сердечка – символ любові.

Пейзаж в техніці «Видування». Матеріали: акварель, ручка без стрижня або коктейльна трубочка, аркуш білого паперу для акварелі А4, шматочок паралону, баночка з чистою водою.

Етапи роботи

1. Змочіть аркуш паперу чистою водою.
2. Нанесіть на сирому тлі жовту фарбу, потім додайте помаранчеву, червону, синю, фіолетову фарби.
3. На тлі внизу малюнка нанесіть темну фарбу (синю, коричневу). Це тло для нашої майбутньої композиції. Тло має висохнути.
4. На висохлому тлі внизу малюнка завдати рідко темної фарби (синьозеленої, чорної, коричневої)
5. Подуйте через трубочку на фарбу, але не зверху, а ніби штовхаючи її вперед. Для отримання дрібних гілочок потрібно під час видування похитати трубочку з боку на бік.
6. Коли малюнок висохне, вставте його в рамку.

Крім зазначеного можна запропонувати дітям роботу з природними матеріалами – виготовлення аплікацій. Робота з пластиліном, солоним тістом тощо сприяють зняттю напруги, агресії. Дитина заспокоюється, краще йде на контакт.

Відеотехніки

з

ізотерапії:

<https://www.youtube.com/watch?v=7DuFJbvSonzg>

<https://www.youtube.com/watch?v=Ypv9WEz3tZg&t=3s>

<https://www.youtube.com/watch?v=LI9o6n2Ig4c>

<https://www.youtube.com/watch?v=U0vaURfyxGg>

<https://www.youtube.com/watch?v=y0AD8Ha9gaA>

<https://www.youtube.com/watch?v=pOciF6f01o8>

<https://www.youtube.com/watch?v=pAxo1HrD7F0>

<https://www.youtube.com/watch?v=4D0wO2b-gMs>

<https://www.youtube.com/watch?v=jG-qjzegv1g>

<https://www.youtube.com/watch?v=t1FJ2jk2gD8>

<https://www.youtube.com/watch?v=x-IjgDvyKxY>

Вправи для релаксації та нормалізації самопочуття

Вправа «Подорож на хмарі». Учитель каже дітям: «Сядьте зручніше і заплющіть очі. Глибоко вдихніть і видихніть. Я вас запрошую у подорож на хмарі. Стрибніть на білу пухнасту хмару, схожу на гору м'яких подушок. Відчуйте, як спина і ноги зручно вместилися на цій великій хмарній подушці. Тепер починається подорож. Хмара вільно здіймається у синє небо. У небі високо і спокійно. Нехай хмара перенесе у місце, де кожен відчувається щасливим. Спробуйте уявити це місце якомога детальніше. Тепер пора повертатися до класу. Злізьте зі хмари і подякуйте їй за таку чудову подорож».

Наприкінці можна запропонувати дітям намалювати місце, де вони відчуваються спокійно і щасливо.

Вправа «Берег моря». Дітям пропонують лягти на килим та заплющити очі, а вчитель розповідає тихим голосом: «Уявіть, що ви лежите на березі моря. Нікого немає поряд, тільки птахи співають, хвилі б'ються об берег і шумить вітер. Сонечко поступово пригріває, ваші ручки, ніжки, очі – все тіло розслаблене, вам добре. Не хочеться рухатися, вдалині чути шум моря: «ш-шш-ш-ш...», «ш-ш-ш-ш-ш...», «ш-ш-ш-ш-ш...». Хвилі набігають одна одну, піняться, якщо випростати ноги, то можна кінчиками пальців дотягнутися до води. Під долонькою теплий м'який пісок, що просочується крізь пальці. Він зручно підтримує голову. Вам легко, спокійно, добре. Високо на головою шумить вітер: «ш-ш-ш-ш-ш...», «ш-ш-ш-ш-ш...», «ш-ш-ш-ш-ш...». Жарко. Ось тінь від дерева впала на вас, і стало прохолодно, сонечко більше не гріє так сильно. Ви потихеньку потягуєтесь, ручки, ніжки напружуються. Відкриваємо очі, лежимо, не рухаємося. Відпочили? Тепер можна вставати».

Вправа «Водоспад». Учитель пропонує дітям сісти зручніше і закрити очі, два-три рази глибоко вдихнути й видихнути та розпочати гру: «Уявіть собі, що ви стоїте біля водоспаду, але це не звичайний водоспад: замість води

в ньому вниз падає м'яке біле світло. Тепер уявіть себе під цим водоспадом і відчуйте, як це прекрасне біле світло пробігає по голові, тече по плечах, потилиці і допомагає їм стати м'якими і розслабленими. Біле світло стікає зі спини, і ви помічаєте, як в спині зникає напруження, а світло тече по грудях, по животу. Це дозволяє відчувати себе дуже розслаблено і приємно. Хай світло тече також по руках, по долонях, пальцях, спускається до ніг. Цей дивний водоспад із білого світла обтікає все тіло. Ви відчуваєте себе абсолютно спокійними та безтурботними, розслабленими та наповненими свіжими силами...

Тепер подякуйте цьому водоспаду світла за те, що він так чудово розслабив. Трохи потягніться, випряміться і розплющіть очі». **Відеовправи для релаксації:**

<https://www.youtube.com/watch?v=ODR7PCYC1HA>

<https://www.youtube.com/watch?v=nx05sE3cGkg>

<https://www.youtube.com/watch?v=gHh3l-Q4Cgw>

<https://www.youtube.com/watch?v=4SZI16iUrA8>

<https://www.youtube.com/watch?v=gHh3l-Q4Cgw>

https://www.youtube.com/watch?v=uSLWS16_Yyo

<https://www.youtube.com/watch?v=4SZI16iUrA8>